

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ
ФАКУЛТЕТ БЕЗБЕДНОСТИ

**Улога обавештајних агенција у
превенцији тероризма: балансирање
између заштите националне
безбедности и људских права**

мастер рад

Ментор:
Проф. др Зоран Драгишић

Студент:
Бојковић Милица, М20/23

Београд, 2025.

UNIVERSITY OF BELGRADE
FACULTY OF SECURITY STUDIES

**The role of intelligence agencies in the
prevention of terrorism: balancing
between the protection of national
security and human rights**

master thesis

Mentor:
Prof. Dr Zoran Dragišić

Student:
Bojković Milica M20/23

Belgrade, 2025.

Улога обавештајних агенција у превенцији тероризма: балансирање између заштите националне безбедности и људских права

Резиме: Тема овог рада усмерена је на анализу комплексне и контроверзне улоге коју обавештајне агенције имају у процесу превенције тероризма, као и на изазове који произилазе из потребе да се истовремено заштити национална безбедност и поштују основна људска права. Савремени тероризам, као један од најозбиљнијих глобалних безбедносних изазова, захтева развој свеобухватних механизма превенције, у којима кључну улогу играју управо обавештајне службе. Ипак, њихове активности – као што су надзор, тајно прикупљање података и сарадња са страним службама – често доводе до дисхармоније са правом на приватност, слободом изражавања и другим загарантованим правима грађана.

Истраживање је засновано на квалитативној анализи релевантне литературе, националне и међународне законске регулативе, као и стратегија безбедности и људских права. Посебна пажња посвећена је питањима правне регулативе, демократског надзора над радом агенција и постојећим механизмима заштите грађана од злоупотребе овлашћења. Анализирају се примери из праксе у различитим државама, укључујући Србију, како би се указало на потенцијале за унапређење постојећих модела.

Циљ рада је да се укаже на неопходност балансирања између ефикасности у борби против тероризма и очувања демократских вредности. У том контексту, рад нуди препоруке за одрживији и правно утемељени приступ деловању обавештајних служби који не нарушава темеље владавине права. На тај начин, овај рад доприноси ширем разумевању функције обавештајних служби у савременом свету, али и унапређењу јавне политике у области безбедности.

Кључне речи: обавештајне службе, тероризам, национална безбедност, људска права, превенција, надзор, демократија, законитост

The role of intelligence agencies in the prevention of terrorism: balancing between the protection of national security and human rights

Abstract: This thesis focuses on the complex and often controversial role of intelligence agencies in the prevention of terrorism, and the challenges arising from the simultaneous need to safeguard national security and respect fundamental human rights. Modern terrorism, as one of the most significant global security threats, requires the development of comprehensive prevention mechanisms, in which intelligence services play a pivotal role. However, their activities—such as surveillance, data collection, and international cooperation—frequently come into conflict with the right to privacy, freedom of expression, and other civil liberties.

The research is based on qualitative content analysis of relevant academic literature, national and international legal frameworks, and security and human rights strategies. Special attention is given to the issues of legal regulation, democratic oversight, and the protection of citizens from potential abuse of power. The paper also examines real-world practices in various countries, including Serbia, in order to highlight best practices and identify areas for improvement.

The aim of the thesis is to emphasize the importance of balancing effective counter-terrorism measures with the preservation of democratic values. In this context, it offers recommendations for a more sustainable and legally grounded approach to intelligence operations that respects the rule of law. Thus, the study contributes to a deeper understanding of the function of intelligence agencies in contemporary society and informs public policy development in the field of security.

Key words: intelligence agencies, terrorism, national security, human rights, prevention, oversight, democracy, legality

САДРЖАЈ

1.	УВОД.....	2
1.1	Тема рада.....	2
1.2	Дефинисање основног проблема	2
1.3	Методолошки приступ.....	3
2.	ТЕОРИЈСКИ ОКВИР	3
2.1	Дефиниција обавештајних служби	3
2.1.1	Место обавештајних служби у систему националне безбедности.....	6
2.1.2	Улога обавештајних служби у националној безбедности.....	7
2.2	Појам тероризма.....	10
2.2.1	Последице тероризма по државу	13
2.2.2	Однос међународне заједнице према тероризму	16
3.	ПРЕВЕНЦИЈА ТЕРОРИЗМА	18
3.1	Мере превенције тероризма.....	18
3.1.1	Национални правни оквири за борбу против тероризма	21
3.2	Улога обавештајних служби у превенцији тероризма	22
3.3	Међународна сарадња у борби против тероризма.....	25
4.	ЉУДСКА ПРАВА	28
4.1	Историјски развој и дефинисање људских права	28
4.2	Међународни правни оквири за заштиту људских права	30
4.3	Утицај тероризма на кршење људских права.....	34
4.3.1	Секундарне последице тероризма на људска права (економске, социјалне, психолошке)	35
4.3.2	Злоупотреба антитерористичких закона.....	37
5.	БАЛАНСИРАЊЕ ИЗМЕЂУ ОСТВАРИВАЊА БЕЗБЕДНОСТИ И ЉУДСКИХ ПРАВА	38
5.1	Принцип пропорционалности и принцип нужности	40
5.2	Изазови у балансирању	41
5.3	Одговорност обавештајних служби	44
6.	ЗАКЉУЧАК.....	46
	ЛИТЕРАТУРА	49

1. УВОД

1.1 Тема рада

Тема „Улога обавештајних агенција у превенцији тероризма: балансирање између заштите националне безбедности и људских права“ изабрана је због своје актуелности и значаја у савременом друштву. Тероризам представља један од највећих изазова са којима се суочавају државе широм света, а обавештајне агенције играју кључну улогу у спречавању терористичких активности и заштити живота и имовине грађана.

Међутим, овај задатак често долази са значајним изазовима, посебно у погледу поштовања људских права. У доба глобализације и технолошког напретка, праћење, анализа и превенција потенцијалних претњи захтевају свеобухватне мере, које могу укључивати надзор, прикупљање података и сарадњу са другим државама. Ове активности, иако неопходне за безбедност, могу се довести у сукоб са правом на приватност, слободом изражавања и другим основним људским правима.

Избор ове теме мотивисан је потребом да се истраже механизми којима обавештајне агенције могу ефикасно деловати у спречавању тероризма, а да притом очувају вредности демократије и људска права. Балансирање између безбедности и слобода је питање од изузетног значаја, јер од његовог решавања зависи како поверење грађана у институције, тако и дугорочна стабилност друштва.

Лично интересовање за ову тему произлази из свести о важности заштите људских права чак и у најизазовнијим околностима, али и из интересовања за функционисање обавештајних служби и њихову улогу у савременом свету. Истраживањем ове теме настоји се допринети бољем разумевању сложених односа између безбедности и права, као и идентификацији добрих пракси које могу служити као модел за будуће изазове.

1.2 Дефинисање основног проблема

Обавештајне агенције, као саставни део система безбедности, имају улогу у успостављању и очувању стања безбедности националне државе. Тероризам је специфичан изазов са којим се суочавају државе и као такав представља претњу по безбедност цивилног становништва. Обавештајне агенције у демократским друштвима треба да обезбеде ефикасну заштиту националне безбедности и заштиту и очување људских права. Као основним проблемом у овом раду бавићемо се тиме да ли је могуће и на који начин спречити тероризам, а истовремено поштовати законске оквире и

прописана људска права, односно који су то изазови са којима се ове агенције суочавају приликом балансирања између очувања безбедности и поштовања законом загарантованих људских права. Ова дилема нарочито долази до изражаја у контексту технолошких промена и њених све већих примена у терористичким активностима.

Циљ овог рада је да пружи јасно и прецизно разумевање улоге обавештајних агенција у очувању стања безбедности, са нагласком на превенцију тероризма као специфичног изазова у том задужењу. Истаћи ћу мере које агенције предузимају у превенцији тероризма као и изазове са којима се сусрећу на том путу. Посебан осврт даћу и начину на који обавештајне агенције у овим ситуацијама морају да балансирају како не би угрозили људска права цивилног становништва приликом превенције и сузбијања терористичких активности.

1.3 Методолошки приступ

Доминантан методолошки приступ који ћемо користити у овом раду биће анализа садржаја. Пронаћи ћу и анализирати све релевантне писане изворе, у штампаној или електронској форми, који су изучавали или говорили о теми обавештајних агенција и превенцији тероризма, као и оних који су се бавили поштовањем људских права у тим околностима. Такође, проучићу законодавне оквире националних држава и међународне законе који говоре о превенцији тероризма и људским правима.

За проналажење извора у електронској форми користићу Google Scholar и SCIndexs. За законске прописе у којима се говори о превенцији тероризма можемо анализирати Стратегије националне безбедности, а када је реч о људским правима Европску конвенцију за заштиту људских права и основних слобода, као и другу законску регулативу која за предмет има дате теме.

Након селекције адекватног садржаја који је погодан за наше истраживање извршићемо систематску анализу текстова и цитата који говоре о изабраној теми и изнети лично тумачење и мишљење.

2. ТЕОРИЈСКИ ОКВИР

2.1 Дефиниција обавештајних служби

„Обавештајна служба је специјализована организација државног апарата која, специфичним методима и средствима, спроводи обавештајне,

безбедносне, субверзивне и друге активности, с циљем заштите унутрашње и спољне безбедности и реализације стратешких циљева сопствене државе, као и заштите интереса саме службе” (Мијалковић, 2010, стр. 102). Обавештајне службе саставни су елемент система безбедности једне земље и играју кључну улогу у очувању њене безбедности. Примарна улога им је превенција безбедносних претњи пре него што се оне развију у озбиљан проблем. То су државне организације, могу да буду војног или цивилног типа, које прикупљају, анализирају и користе информације од значаја за националну безбедност. Основни задатак им је заштита националних интереса земље од спољашњих, али и унутрашњих безбедносних претњи.

Љубомир Стајић обавештајну службу дефинише као „специјализовану релативно самосталну организацију државног апарата, овлашћену да легалним, али и тајним средствима и методама, прикупља значајне обавештајне податке и информације о другим државама или њеним институцијама и могућим унутрашњим противречностима сопствене државе, потребне за вођење политике земље и предузимање других поступака у миру и рату и да сопственом активношћу, самостално или у сарадњи са другим државним органима, спроводи део државних и политичких циљева земље” (Стајић, 2010, стр. 223). Орхан Драгаш даје сведенију дефиницију обавештајних служби и каже: „Обавештајна служба је специјализована институција државног апарата овлашћена да свим средствима и методама прикупи, обради и достави жељене податке потребне за успешније одређивање циљева државне политике” (Драгаш, 2009, стр. 47)

„Из обе дефиниције можемо уочити неке неспорне карактеристике обавештајних служби:

- Прво, реч је о државним организацијама, које представљају део извршне власти, односно државне управе;
- Друго, основна делатност обавештајних служби јесте прикупљање, обрада, и достављање података и информација надлежним државним органима;
- Треће, обавештајне службе су специјализоване институције, релативно самосталне од других структура државног апарата и
- Четврто, делатност обавештајних служби је у функцији дефинисања и вођења државне политике” (Драгишић, 2020, стр. 232-233)

Обавештајне службе, у највећој тајности, прикупљају значајне информације о потенцијалним непријатељским деловањима, анализирају те податке и

стављају их на располагање највишим државницима, како би одлучили о даљим деловањима у области безбедности. Ове активности нарочито су од значаја када постоје одређене безбедносне претње или када се држава налази у непријатељском окружењу.

„Данас у свету не постоји држава која има само једну обавештајну институцију која би се бавила свим питањима обавештајног рада. У пракси се, углавном, ради о обавештајно-безбедносним системима са више специјализованих организација које обављају одређене обавештајне делатности. Основни проблем је у чињеници да израз обавештајна служба није једини којим се означавају специјализоване организације у овој области људске делатности. Употребљавају се и изрази као што су контраобавештајна служба, служба безбедности и тајна служба, а да се при том односе на истоветне организације, како по њиховој структури, тако и по циљевима или методама деловања. Наиме, тзв. контраобавештајне службе своје основне задатке реализују применом обавештајних метода (откривају противничку обавештајну активност), а службе безбедности такође врше обавештајне продоре према носиоцима антиуставне делатности“ (Савић, 2009, стр. 58).

Један специјализовани део обавештајних служби бави се и контраобавештајним радом, односно штити државу од непријатељских обавештајних активности. Они раде на томе да спрече шпијунажу и инфилтрацију страних агената у државне и војне институције. „Службе безбедности се у класичној литератури често називају и контраобавештајне службе, јер је њихова првобитна намена била спречавање субверзивне делатности страних обавештајних служби“ (Драгишић, 2020, стр. 231)

Обавештајне службе могу да буду цивилне и војне. На примеру наше земље цивилна обавештајна служба је БИА (Безбедносно информативна агенција), а ВБА (Војно обавештајна агенција) је обавештајна служба војног типа. Цивилне обавештајне агенције прикупљају податке који се тичу цивилног дела државне управе и важни су за питања националне и међународне безбедности, док војне обавештајне службе прикупљају информације које се тичу војних активности и важне су за војне операције земље.

Најпознатије обавештајне агенције у свету су:

- ЦИА (Central Intelligence Agency) – САД
- МИ6 (Secret Intelligence Service) - Велика Британија
- ФСБ (Federal Security Service) – Русија
- МОССАД (Israeli Intelligence) – Израел, а у нашој земљи то је

- БИА (Безбедносно-информативна агенција) – Србија.

2.1.1 Место обавештајних служби у систему националне безбедности

„Безбедносни системи савремених држава представљају вид веома доброг организовања и изразито функционалног начина деловања државе и друштва у циљу извршавања свих мера и активности са тежњом на заштити виталних вредности друштва. Обавештајне службе представљају доста специјализоване организације које у оквирима своје ангажованости извршавају тајне задатке усмерене директно на противника, а при томе употребљавају све методе и специфична средства, у циљу заштите безбедности државе“ (Петковић, 2018, стр. 5-6). Систем националне безбедности је један свеобухватан и добро организован механизам који једна држава користи како би сачувала суверенитет и интегритет земље, одржала стабилност и одбранила своје дефинисане националне интересе. Подразумева један низ донетих мера и скуп државних институција које те мере спроводе у датим ситуацијама.

Координација системом националне безбедности је поверена телима као што су Савет за националну безбедност, Министарство одбране, Министарство унутрашњих и спољних послова. Надзор над радом овог система обично је поверен Парламенту који је дужан да обезбеди транспарентност и поштовање људских права у раду система националне безбедности.

„Војска, полиција, организација за деловање у ванредним приликама (цивилна заштита), обавештајно-безбедносни системи, дипломатско-конзуларна представништва, судови, тужилаштва, инспекцијски органи, царина и органи локалне самоуправе чине извршни део система националне безбедности“ (Драгишић, 2020, стр. 24). Место обавештајних служби у систему безбедности налази се, дакле, у извршном делу тог система. Као што је раније наведено, извршни део система националне безбедности чине:

- Оружане снаге у које спадају војска и полиција:

Војска – која је кључна у одбрани земље од спољних агресија. Она је такође значајна у пружању подршке у случају кризних ситуација као што су поплаве, пожари и слично. Добро организована војска може служити и као средство одвраћања од спољних напада. Војска у свом саставу има копнене, ваздушне и поморске снаге.

Полиција – која се бави спречавањем и сузбијањем унутрашњих претњи и одржавањем јавног реда и мира. Полиција има значајну улогу у борби против организованог криминала, тероризма итд.

- Обавештајне и контраобавештајне службе:

Обавештајне агенције имају задатак да прикупе све значајне информације за очување, одржавање и успостављање стања безбедности у једној земљи. Информације које оне прикупљају су од стратешког значаја за безбедност земље и укључују претње попут тероризма, политичких нестабилности и томе слично.

Контраобавештајне агенције су усмерене на то да подривају обавештајне активности страних агената у својој земљи и спрече прикупљање обавештајних података.

- Дипломатске службе које су значајне у процесима постизања међународне сарадње, договора и међународних споразума као начина за решавање одређених конфликта и обезбеђивања безбедности.

- Судови, тужилаштва, инспекције и слично обављањем послова из свог делокруга рада значајно доприносе остваривању, унапређивању и одржавању стања безбедности у земљи.

Основи циљеви функционисања и рада система националне безбедности једне националне државе јесте пре свега очување суверенитета и интегритета, уставног поретка и владавине права. Циљ је такође и успешна одбрана од унутрашњих и спољашњих напада и заштита цивилног становништва и критичне инфраструктуре у држави, и очување и одржавање економске стабилности.

2.1.2 Улога обавештајних служби у националној безбедности

„Основна мисија обавештајних и безбедносних служби је, свакако, безбедност државе, односно национална безбедност. Стога нема државе која не поклања значајну пажњу свом безбедносно-обавештајном систему, односно законском уређивању његове организације и функције (надлежности, послова, мера и активности), кадровској политици (одабиру, обуци и усавршавању кадрова), материјално-техничком опремању, надзору и контроли итд. Обавештајно-безбедносна делатност и службе готово свуда имају статус „тајне дипломатије“ и сматрају се „првом и последњом линијом заштите националне безбедности““ (Мијалковић, 2011, стр. 78). Улога обавештајних агенција у систему националне безбедности је

вишеструка и веома значајна. Њихове активности од стратешког су значаја за остваривање и одржавање стања безбедности у земљи. Њихов задатак садржи низ активности као што су: процена и предвиђање потенцијалних безбедносних претњи, прикупљање информација из разних извора које су кључне за доношење одлука које се тичу националне безбедности и анализирање тих релевантних информација.

„Када говоримо о организационом моменту у структури служби, треба рећи да постоје два најважнија сегмента која су карактеристична за сваку агенцију – то су оператива и аналитика. Оперативни део обавештајних и безбедносних служби обухвата припаднике агенције и сараднике. Задатак припадника агенције (агената) је да непосредно спроводе претходно испланиране активности прикупљања података о безбедносно интересантним појединцима, групама или државама, примењујући за тако нешто најразличитије (дозвољене и недозвољене) методе, те све доступне људске и техничке капацитете. Аналитика је „мозак“ сваке обавештајне службе, те се ту праве планови обавештајних активности, анализирају се и тумаче достављени подаци, те се они достављају надлежним државним органима у циљу креирања и спровођења политике према другој држави или, рецимо, санкционисања и неутрализације терористичких или криминалних група које делују на одређеном подручју земље“ (Стојановић, 2022). Обавештајне службе имају задатак и да делују контраобавештајно, односно да заштите државу од обавештајних активности других служби – шпијунаже. Контраобавештајне активности подразумевају идентификацију страних агената, њихово праћење и спречавање њихових активности попут саботажа. У овој сфери службе доприносе и борби против тероризма и организованог криминала, јер раде на томе да на време идентификују терористичке групе и спрече њихове акције, идентификују криминалне групе и онемогућавају њихове активности као што су трговина наркотицима, људима, економски криминал и друго. Оне такође прикупљају информације о терористичким групама, њиховим лидерима и члановима, начинима финансирања, планираним операцијама и слично.

„Однос између државне политике и обавештајне службе се, у основи, своди на одређивање делокруга и предмета рада обавештајне службе од стране званичних политичких институција са једне стране, док обавештајна служба својим информацијама утиче на покретање укупне политичке активности, с друге стране“ (Савић, 2009, стр. 37). „Обавештајни стручњаци по правилу не дају и не би требало да дају политичке препоруке, мада се мора признати да њихови ставови о томе које су чињенице значајне, као и начин на који се оне износе могу утицати или произвести посебан

политички став или поглед на одређени проблем код политичких креатора“ (Савић, 2009, стр. 40-41). Информације до којих долазе обавештајне агенције саопштавају се државном врху који на основу њих доноси политичке одлуке, ове службе не утичу на те одлуке директно, али је њихова делатност важна у вођењу државне политике. Својим активностима обавештајне службе индиректно штите критичну инфраструктуру (електро систем, водоводни, финансијски систем) и помажу у управљању кризама и умањивању њихових последица тако што правовремено откривају информације и спречавају саботаже.

Један део њихове улоге односи се и на пружање подршке војсци, спољној политици и дипломатији. Војне обавештајне службе прикупљају информације које се тичу непријатељских војних снага, распореду трупа, операција, начина деловања, логистици и значајне су за доношење одлука на том нивоу. Када је реч о спољним односима оне прикупљају податке о политичким ситуацијама у земљама, њиховим међусобним конфликтима, економским приликама које помажу земљи у доношењу одлука на међународном нивоу.

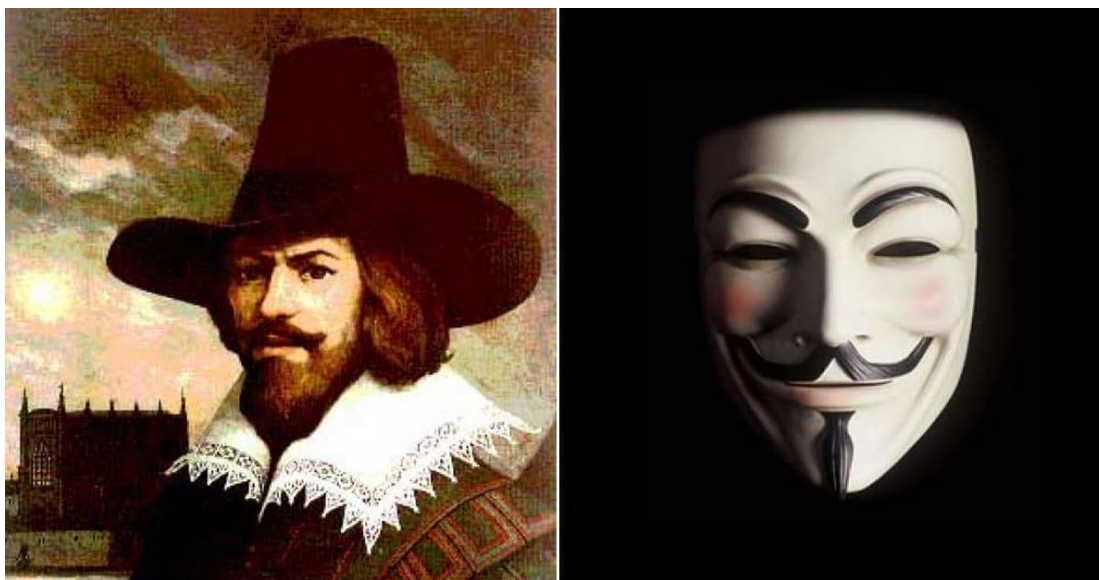
„У оквиру законске регулативе обавештајно – безбедносног система, може се рећи да сви припадници овог система у оквиру неке државе морају да поштују и придржавају се, поред домаћих правних акта, и свих међународних конвенција или уговора које ратификовањем од стране матичне државе постају део у оквиру унутрашњег права и судске надлежности те државе“ (Петковић, 2018, стр. 23). Такође, обавештајне агенције морају да поштују и законску регулативу која се односи конкретно на њих, односно морају да раде у складу са донетим актима којима се регулише рад агенције. „У нормативном погледу, рад сваке обавештајне службе се темељи на свим општим и посебним изворима права, као и на унутрашњим актима који утичу на успостављање саме службе, њену надлежност (делокруг рада), овлашћења њених припадника, позицију у обавештајно-безбедносном систему земље, сарадњу са другим државним организацијама, однос према цивилном сектору, унутрашње релације и томе слично. Српски систем безбедности у том смислу препознаје Закон о основама уређења служби безбедности, Закон о БИА и Закон о ВОА и ВБА као највалидније изворе јурисдикције у раду српских служби, иако се они, наравно, темеље на Уставу као највишем извору права у нашем правно-политичком систему“ (Стојановић, 2022).

Улога обавештајних служби састоји се дакле, од низа активности које су од великог стратешког значаја за једну земљу и помажу јој у бољој

организацији и доношењу адекватних одлука о начину функционисања свих учесника система националне безбедности.

2.2 Појам тероризма

Сам почетак постојања тероризма као изолованог кривичног дела са свим његовим обележјима јавља се почетком 16. века у Великој Британији. Гај Фокс (Guy Fawkes) се сматра једним од првих терориста, а завера коју је спровео позната је под називом „Барутна завера“ (Gunpowder Plot). Наиме, тада су завереници желели да убију британског краља Џејмса тако што ће експлозивом дићи у ваздух Британски парламент. Мотив за ово био је политичко-верски, будући да су завереници били група енглеских католика која је желела да се избори против протестантског система. Завера овако представљена, има сва обележја терористичког напада: политички мотив, усмерена против представника власти и жеља да се привуче велика пажња рушењем институције која је симбол власти како би се изазвао општи страх јавног мњења и извршио притисак на представнике власти за испуњење одређених захтева. Због свега наведеног, Барутна завера, се сматра првим терористичким актом, каквог га ми дефинишемо данас. Иако завера није до краја спроведена, 5. новембар се и данас памти и прославља, а маска која представља Гај Фокса симбол је револуције.

Слика 1: Гај Фокс и маска која га симболише

„Дефиниције тероризма мењале су се како су се мењала и времена и како је еволуирало политичко окружење. Сама реч тероризам настала је у

революционарној Француској, па се у Оксфордском речнику енглеског језика дефинише као "владавина путем застрашивања, примењивана у Француској за време грађанске револуције 1789-97". У Кодексу Уједињених Нација, параграф 22. дефинише тероризам као "политички мотивисано насиље са предумишљајем, које против неборачких циљева предузимају суб-национални или тајни агенти". Овој дефиницији Стејт Департмент је додао један наставак: "обично са намером да се утиче на циљну публику"" (Stern, 2004, стр. 14).

Будући да постоји јако велики број различитих дефиниција тероризма, као и да не постоји једна која је општеприхваћена, то нас наводи на закључак да јако сложено и комплексно дефинисати тај појам тако да се једна дефиниција прихвати од стране свих теоретичара.

„У најширем политичком смислу, тероризам је назив за метод политичке борбе за који је карактеристична систематска употреба насиља ради застрашивања противника и сламања његовог отпора“ (Савић, 1998, стр. 85). „Тероризам је плански акт насиља који предузимају одређене друштвене групе с циљем очувања или освајања власти, односно тероризмом се с правом назива само онај терор који у свом бићу садржи социјално-психолошку, односно политичку компоненту“ (Милошевић, 1988, стр. 341). Овде смо издвојили неке од различитих ширих и ужих дефиниција тероризма које показују да тероризам има неке своје основне елементе који се спомињу у свим дефиницијама али су оне опет различите и не усаглашене. Не могућност да се успостави једна јединствена дефиниција представља велики проблем и доводи до различитих злоупотреба овог појма.

„Сматрајући то претњом по себе (и/или државу), политичка власт увек жели да епитет тероризам или терориста припише политичком противнику ради делегитимисања његове политичке идеје и њега самога. Из тога даље следи да су у пракси квалификовани као терористички акти и она понашања која то по теоријским критеријумима нису. На тај начин квалификација терористичког акта постаје офанзивно политичко средство лишено научног утемељења. С друге стране, општа јавност фасцинирана бројним начинима извршења и последицама које тим поводом настају као предмет интересовања углавном има појавне облике, чиме се удаљава од суштине проблема одређивања тероризма“ (Стајић & Мирковић, 2021, стр. 396). Чини се, како време одмиче да тероризам постаје реч која се све чешће користи и у ситуацијама које према раније утврђеним дефиницијама тероризма то нису. Опет долази до промена тероризма, те можемо рећи да

он и даље није утемељен већ се као појава креће и мења са временом које долази. Сходно томе, не можемо се надати да ће добити једну утврђену и целокупну дефиницију по којој ћемо тачно моћи да кажемо да је неко извршено дело терористички напад.

Све ове различите дефиниције тероризма, своде нас на исти закључак о основним карактеристикама овог кривичног дела. „Као политички и насилнички акт тероризам се одликује неким карактеристикама. Ту се пре свега мисли на чињеницу да је терористички акт, акт преношења одређене поруке. Порука говори о циљевима деловања, као и о намерама извршиоца ма ко он био. Зато терористи и преузимају одговорност за извршено дело. Страх или изазивање страха је друга карактеристика тероризма. Страх није успутна последица тероризма, он је ефекат према коме се тежи као средству за остваривање циља. Следећа карактеристика јесте аморалност самог чина, јер терористи не делују по нормама права конвенционалног друштва и међународне заједнице, већ према сопственом систему вредности. Његово вршење представља кривично дело, што је још једна његова карактеристика. Деловањем против правног система државе терористи очекују реакцију државе“ (Стајић, 2011, стр. 265-266). Наводи се даље у литератури још мноштво карактеристика тероризма као што су: да су то дела која су мотивисана политичким намерама, да су то групе које су организоване и окупљају се по различитим основама (политичким, религиозним...), да дела подразумевају висок степен насилности и бруталности, да бирају објекте напада по значају за државу, као и да су то напади који су економични, односно теже да са што мањим средствима остваре своје циљеве.

Када говоримо о променама тероризма кроз време, и карактеристике тероризма су се мењале и додавале у складу са тим. „Такође једна од основних обележја савременог тероризма су и изненађење, одлучност, дрскост, офанзивност, лукавство, покретљивост и многе друге. Изненађење ће бити потпуно како по месту и времену тако и по начину примене насиља. Да би се постигло потпуно изненађење терористи ће пре акције проучавати обичаје и психологију људи на ширем простору где планирају да изведу акцију. Одлучност се код терориста примењује увек и до краја. Дрскост се примењује у континуитету, а до изражаја долази на местима где се снаге одбране најмање надају и где се осећају најбезбедније. Офанзивност се постиже непрекидним насиљем на више објеката истовремено како би исцрпили снаге одбране. Лукавством терористи доводе жртву у заблуду, док покретљивост постижу избором одговарајућих транспортних средстава, изузетном психофизичком снагом и опремљеношћу“ (Рајковић,

2013, стр. 19). Може се рећи да терористи временом унапређују своје планирање оваквих акција и анализом претходних уочавају места за допуну и начине на које ће спровести боље своје замисли. Са модерном технологијом, широко и лако доступним медијима и друштвеним мрежама овај задатак им је значајно олакшан.

„Успешни терористи ће одабрати своју технологију тако да максимално искористе рањивост одређеног друштва. Модерна друштва су посебно осетљива на оружја која могу одједном да убију велики број особа - оружја за масовно уништење (WMD – weapons of mass destruction)“ (Старчевић, 2012, стр. 91). Под овом врстом оружја мисли се углавном на хемијска и биолошка оружја, не нужно на нуклеарна. До ових врста оружја терористи лако долазе на црном тржишту и имају такође специфичан психолошки ефекат на људе, а тако спектакуларан и јединствен ефекат је управо оно што они желе да изазову својим активностима. Свака терористичка група жели да изведе нешто по чему ће бити препознатљиви, што ће бити њихов „потпис“. Овде као пример можемо узети терористичку групу Аум Шинрикјо која је извршила тровање у метроу отровним гасом Сарином 1995. године у Токију, или слање писама и тровање антраксом које се десило широм Америке 2001. године.

У Стратегији националне безбедности Републике Србије дефинисано је следеће: „*Тероризам* представља велики ризик и озбиљну претњу безбедности Републике Србије. Извођење терористичких аката на њеној територији може усложити политичко-безбедносну ситуацију. Република Србија и њени грађани, у земљи и иностранству, могу бити објекти терористичког деловања, а њена територија може бити злоупотребљена за транзит, припрему и извођење терористичких акција у другим државама, што је неприхватљиво“ (Стратегија националне безбедности Републике Србије, 2011).

2.2.1 *Последице тероризма по државу*

Последице тероризма по државу су веома дубоке и озбиљне. Оне могу бити политичке, економске, безбедносне, друштвене и утичу дугорочно или краткорочно на стабилност једне земље. Најдиректнија и најтежа последица са нашег становишта јесте губитак у људству, односно цивилне жртве. „Терористички напади који потенцијално могу погодити свакога могу утицати на друштвено благостање кроз појачано осећање страха (Beker i Rubinstein, 2011). Бостонски бомбашки напад је такође вероватније подсетио Американце на драматичне догађаје од 11. септембра 2001, када је

скоро 3.000 људи погинуло у невиђеном терористичком нападу Ал-Каиде“ (Clark & Stancanelli, 2016). Такав начин на који се губе људски животи изазива трауму и страх код становништва. Велики страх становништва од нових напада или туга за ближњима изазива љутитост и неповерење према властима. Даље то неповерење утиче на политичке нестабилности у држави, долази до слабљења легитимитета институција у држави, а може доћи и до промене власти. Овако политички нестабилне земље, обузете кризом и узнемираним становништвом, савршене су мете за подривање и рушење државе изнутра.

Претходно наведене последице сматрају се директним циљевима терористичких напада. Поред тога постоје индиректне последице као што је економска криза која се може јавити услед директних напада на финансијске институције и системе али и услед повећања безбедносних трошкова, смањења туризма и страних инвестиција. „Blomberg и сарадници (2004) анализирали су панел податке из 177 земаља у периоду од 1968. до 2000. године и утврдили да избијање спољног рата или унутрашњег конфликта има значајан негативан утицај на реални раст БДП-а у години када се догађај догоди, док терористички напади имају мањи, али и даље значајан негативан утицај. Такође су закључили да повећање терористичке активности преусмерава економску активност са инвестиција на државну потрошњу и да је негативан утицај терористичких догађаја израженији у мање развијеним земљама. Abadi и Gardeasabal анализирали су податке из више земаља и открили да повећање перципираног ризика од тероризма доводи до значајног пада страних директних инвестиција“ (Roberts, 2009, стр. 3).

Оно што је нама јако важно са становишта проблема који истражујемо јесу последице које тероризам има по људска права која су загарантована грађанима државе погођене терористичким нападом. „Велики број случајева о којима је одлучивао Комитет за људска права, односио се на право на живот, које Комитет у низу одлука истиче као „врхунско право људског бића“. При томе, неспорно је да се право на живот као основно право свих грађана, прво нарушава терористичким актима. Наиме, тероризам у својој бити управо иде ка томе да уништи вредности и стандарде који представљају цивилизацијске тековине, те заштићена људска права превасходно због свог универзалног значаја и опште признатог нивоа, никада не би смела бити жртвована у тој борби. Дакле, чак иако се наметне потреба за одређеним ограничењима ради заштите оправданих интереса, та ограничења морају бити контролисана и у функцији поштовања основних људских права и слобода. Прописивањем

формалних услова за ограничење људских права се управо каналише и борба против тероризма и спречава да се отвори неограничен простор у коме би могло да дође до нарушавања зајемчених слобода и непоштовања постављених стандарда“ (Јанковић, 2010, стр. 614). Власт често после терористичких напада повећава мере безбедности и контроле, повећава присуство војске и полиције, уводи ванредне мере и провере, забрањује окупљања, затвара границе, што може ограничити нека основна грађанска права и слободе. Овакве мере могу дугорочно утицати неповољно на владавину права и демократске институције.

„Политичко насиље се може сматрати и злочином из мржње и тероризмом онда када је усмерено против одређене групе – као што су раса, религија, националност или генерално сматрани „непожељнима“. Терористи често изводе нападе на људе који симболизују циљ којем се противе. У Великој Британији, Немачкој, Сједињеним Америчким Државама и другим местима, многи појединци и групе прибегавају насиљу како би промовисали агенду чији је циљ „пречишћавање“ друштва“ (Martin, 2016, стр. 2). Као директна последица у друштву могу се јавити и дискриминације одређених етничких или верских група, па се може јавити осећај не припадности код таквих група. Овакво стање у друштву такође може бити узрок и миграцијских таласа и расељавања грађана у друге земље.

Да сумирамо, последице тероризма могу довести до кризе и дестабилизације у друштву, економији, политици и међународном положају једне земље. Последице могу бити дугорочног или краткорочног карактера, а мере које је држава принуђена да предузима такође утичу неповољно на демократске процесе и грађанска права и слободе.

Оно што се ређе спомиње, јер га је исто тако ретко кад могуће утврдити јесте тероризам који се врши од стране држава. То је свакако питање које захтева да се посебно проучи. Када говоримо о актерима тероризма, односно учесницима терористичког акта, то не морају нужно да буду терористичке групе. Нашироко посматрано актери тероризма могу бити и државе, на жалост друга страна терористичког напада увек остају цивили.

„Државе и њихови лидери могу бити починиоци терористичких аката, и то се с времена на време и догоди. Садам Хусеин је, на пример, терористички деловао против својих сопствених грађана, ирачких Курда; Стаљин је насумично терорисао грађане Совјетског Савеза; влада Гватемале је близу четрдесет година терорисала сопствени народ“ (Stern, 2004, стр. 15). Државе су користиле тероризам и као инструмент ратовања, нападајући намерно баш цивиле да би се противнику сломио морал. Америчка војска је бацила

атомске бомбе на Хирошиму и Нагасаки са јасном намером да терорише Јапан све док та земља не капитулира. Донет је закључак да треба погодити цивиле да би терорисање било максимално. За државе се уобичајно сматра да воде неки вид операција или рат, међутим, и државе могу да користе тероризам за своје више политичке циљеве као што се десило у наведеним примерима.

„Тероризам постаје параван за потчињавање и деструкцију од доминантних система, како свог народа тако и земаља које су означене као терористичке. То је начин да се скрене тема са реалних проблема, како би се мењали закони, прибављала све већа моћ, а грађанима смањивала слобода. То се ради на рачун страха од тероризма који се непрестано и организовано промовише у медијима“ (Обрадовић, 2011, стр. 139). Аутор овде настоји да нам каже да ће се нека дела олако описати као тероризам, јер је тако најлакше заокупити пажњу грађана. У позадини тога, власт може да користи стање опште усмерености на такве вести и да прикрива нека дешавања за која се претпоставља да не би наишла на добар одазив код грађана.

2.2.2 Однос међународне заједнице према тероризму

„Иако тероризам није нова појава, непозната у историјској прошлости, његови савремени облици су подстакли све релевантне субјекте међународних односа да бављење њиме поставе као свој приоритет“ (Бурсаћ, 2020, стр. 11). Институције међународне заједнице осуђују сваки вид тероризма и покушавају да га сузбију разним правним актима и сарадњама које успостављају. Сматра се да је тероризам проблем који превазилази могућности једне државе да се бори са њим, те да је потребна сарадња између више држава и међународних организација како би се мере против тероризма успешно спроводиле. Те мере подразумевају размену релевантних информација, заједничке војне операције, усклађивање правних оквира везаних за тероризам.

„Савет безбедности Уједињених нација је током 2001. године усвојио Резолуцију 1373¹ у којој је наглашено да акти тероризма представљају изазов свим државама али и укупном човечанству, да ти акти тероризма угрожавају достојанство и сигурност људи свуда у свету, да подривају друштвени и привредни развој свих држава и у светским размерама

¹ Више о томе доступно на: <https://documents-ddsny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N01/557/43/PDF/N0155743.pdf?OpenElement>

поткопавају стабилност и благостање. Савет безбедности је у овој резолуцији изразио и велику забринутост због пораста терористичких поступака у различитим светским религијама, а који су мотивисани нетолеранцијом и екстремизмом“ (Симовски, 2017, стр. 10-11).

„Сједињене Америчке Државе учествују у бројним међународним споразумима о размени обавештајних података, од којих је један од најистакнутијих The Five Eyes Alliance (Five Eyes). Ова алијанса, која је настала из шпијунских договора склопљених током Другог светског рата, омогућава размену обавештајних података прикупљених путем електронског надзора између САД-а, Велике Британије, Аустралије, Канаде и Новог Зеланда. Земље Five Eyes алијансе су се обавезале да ће размењивати све прикупљене обавештајне податке добијене путем надзора комуникација, као и методе и технике које користе у тим операцијама“ (Kim, Lee, Lubin & Perlin, 2018).

Размена информација добро је покривена примером **Пет очију** (The Five Eyes Alliance - FVEY), споразумом о размени информација који су потписале САД, Велика Британија, Канада, Аустралија и Нови Зеланд. „FVEY прикупља информације пресретањем приватних комуникација – попут телефонских позива, факса, е-маилова и СМС порука – из инфраструктуре као што су сателити, телефонске мреже и оптички каблови. Такође, FVEY добија податке корисника од великих технолошких компанија, укључујући Microsoft, Yahoo, Google, Facebook, Paltalk, YouTube, AOL, Skype i Apple“ (Wesley, 2020).

Затим постоје и заједничке војне акције као што су оне предвођене САД-ом у Сирији и Ираку против ИСИСА. Усклађивање правних оквира подразумева да ће земље извршити екстрадицију терориста који су осуђени у другим земљама, да ће замрзнути право на коришћење њихове имовине у својој земљи.

Неке од најзначајнијих правних аката које је донела међународна заједница јесу: Европска конвенција о борби против тероризма, Међународна конвенција о сузбијању финансирања тероризма, Глобална стратегија за борбу против тероризма Уједињених нација.

Међународне организације које учествују у акцијама сузбијања тероризма су Уједињене нације, Интерпол, Европол, НАТО, као и Финансијска акциона група која ради на спречавању финансирања тероризма. Оне међусобно размењују информације од значаја, прате терористе, њихова кретања и активности и заједно увежбавају акције сузбијања и супротстављања тероризму.

„Данас је Европска унија, уз Уједињене нације најчешћи и најзначајнији аутор конвенција и протокола који се односе на антитерористичко деловање. Стога се без сумње може рећи да је Европска унија поставила правни антитерористички оквир унутар својих граница“ (Бурсаћ, 2020, стр. 21). „Основна идеја чланица Уније, „Сигурна Европа у бољем свету“, преточена је 2003. године у Европску безбедносну стратегију, која симболизује и одлучније устајање Европске уније у борби против тероризма. Доношење безбедносне стратегије на нивоу ЕУ тада се појавило као неопходност, не само због рапидног ширења тероризма, већ и због дешавања на међународном плану, која су уследила након напада Ал Каиде на САД“ (Бурсаћ, 2020, стр. 24).

„До усвајања Европске противтерористичке стратегије дошло је 2005. године у Бриселу, након напада извршених у Мадриду и Лондону. Посматрајући овај документ може се закључити да је Европска унија за одговор на глобалну терористичку претњу припремила стратегију коју чине четири стуба, тачније превенција, заштита, прогон и одговор (European Council, 2005)“ (Бурсаћ, 2020, стр. 25).

Наравно, међународна заједница улаже и много напора како спровођењем мера против тероризма које доноси не би била повређена људска права. У тој борби она као приоритет ставља заштиту људских права те Међународни суд за људска права врши надзор и контролу над тим да донете мере буду усклађене са основним правима и слободама људи.

„Европска унија своје место у овој широкој антитерористичкој борби види у делу пружања континуиране помоћи и подршке државама чланицама, нарочито у виду размене информација, успостављања добре праксе и у развијању ефикасних и савремених мера“ (Бурсаћ, 2020, стр. 25).

3. ПРЕВЕНЦИЈА ТЕРОРИЗМА

3.1 Мере превенције тероризма

Мере превенције тероризма односе се на оне активности које државе спроводе како би спречиле терористичке активности пре него што оне буду извршене. „За успех у борби против тероризма, а нарочито у идентификацији и праћењу терористичких групација, неопходна је међународна сарадња безбедносних и обавештајних служби. Наиме, „нарочито је значајна сарадња између обавештајних служби у смислу размене информација које указују на припремање терористичких напада, као што су извори финансирања, базе за обуку, канали за набавку оружја и

сл. Осим тога, за планирање адекватних превентивних мера усмерених ка пресецању терористичких активности значајна је и размена информација које омогућавају упознавање карактеристика терористичких организација, као што су унутрашња стабилност, конкуренција с другим групама, величина групе, природа или карактеристике вођа групе, бројчано стање базе подршке, односно број становништва које подржава терористичке активности и други релевантни подаци“. Поседовање оваквих информација предуслов је за успешну превенцију у борби против савременог тероризма. Познавањем степена милитантности, структуре вођства, начина комуникације међу чланством итд., безбедносне службе су у великој предности у односу на организације које окупљају терористе. Међутим, да би обавештајно-безбедносне службе успешно развиле превентивни механизам заштите, неходно је да сарађују са академском заједницом односно, са научницима из области антитероризма“ (Бабић, 2023, стр. 222). Како тероризам представља глобални проблем и превазилази националне границе, на превенцији тероризма требало би да заједничким снагама раде и државе и међународне организације као и локалне заједнице и снаге безбедности. Јако је битна њихова узајамна сарадња и добра координација.

Једна од основних мера превенције када је тероризам у питању јесте размена обавештајних података, како на унутрашњем нивоу у држави, између обавештајних служби, војске и полиције, тако и на спољашњем нивоу између држава, невладиних организација и међународних организација. Правовремена информисаност о запаженој кретњи или активностима терориста може осујетити њихову операцију, те је тачна и брза информисаност од кључног значаја у превенцији тероризма.

„Евидентно је да противтерористичка превенција представља систем нормативно-теоријских и практичних образовних, дипломатских, политичких, безбедносних, обавештајних, информативних, пропагандних, финансијских, царинских, правосудних и других делатности, чијим успешним остваривањем држава настоји да се заштити од било какве врсте терористичке опасности“ (Мијалковски, 2007, стр. 580).

„Повремени, поготово систематски акти насиља терориста против виталних вредности одређене државе, а приличан број држава је изложен таквом испољавању терористичког насиља, представљају поуздан доказ о пропустљивости њене противтерористичке превенције. Независно од тога да ли је неки терористички акт имао за последицу људске жртве или је само изазвао страх код грађана, јавност с правом поставља питање је ли могао да

буде спречен. Тим питањем треба у још већој мери да буде заокупљена влада дотичне земље, јер од ње грађани траже одговор на питање зашто није обезбедила врхунску ефикасност система одбране од тероризма“ (Мијалковски, 2007, стр. 580). Друга значајна мера превенције на нивоу државе, па и међународне заједнице јесте унапређење безбедносних снага. На нивоу државе врши се обука припадника снага безбедности и безбедносних служби о традиционалним али и новим начинима деловања терориста како би они били спремни да ефикасно и брзо реагују у таквим ситуацијама. На нивоу међународне заједнице врше се заједничке војне антитерористичке вежбе.

„Последњих година је евидентиран велики пораст броја сајтова којима управљају исламске групе и симпатизери. Тешко је одредити тачан број, али се процењује да их има неколико стотина. Садржаји који су на њима заступљени обухватају теме од информативних до теолошких, уз реторику која промовише идеје „праведног рата“ и „мучеништва““ (Путник, 2012, стр. 315). Једна од значајних мера у новије доба технологије јесте и праћење дешавања на интернету и друштвеним мрежама. Терористи у последње време често користе интернет и друштвене мреже за ширење своје пропаганде и регрутовање нових чланова. Очување сајбер безбедности подразумева праћење таквих активности и уклањање таквог садржаја.

„Како би се радило на сузбијању тероризма државе најпре морају и да се позабаве условима који би могли да погодују развоју тероризма. Уколико буду успешне у томе, смањиће се и могућност за развој тероризма“ (Симовски, 2017, стр. 14). „Рецимо, државе би требало да решавају негативне социјално-економске факторе, као што су корупција, недостатак доброг управљања, висок ниво незапослености, а нарочито код младих људи, јер они представљају најрањивију категорију. Морају радити на јачању демократских институција и владавине права, на промовисању дијалога између државе и друштва, и на омогућавање поштовања људских права и основних слобода. Велику пажњу требају посветити и борби против нетолеранције и дискриминације, али и промовисању међусобног поштовања, коегзистенције и складних односа између верских, етничких, језичких и разних других група. Морају спречавати и насилне конфликте, а да промовишу мирно решавање спорова и решавање постојећих конфликта“ (Консолидовани оквир ОСЦЕ за борбу против тероризма, стр. 41-42). Превенцијом тероризма можемо сматрати и разне образовне програме за младе о међусобном поштовању и толеранцији других култура, подизањем колективне свести о тероризму, социјалне и

психолошке програме подршке изолованим групама како не би загазили у екстремизам и слично.

3.1.1 Национални правни оквири за борбу против тероризма

„Државе би требало да осигурају независност, интегритет и деполитизацију правосудног система који заправо представља основ владавине закона, јер без таквог правосудног система мере које се предузимају у борби против тероризма и организованог криминала неће бити ефикасне. Потребно је да се донесу и усвоје одговарајући закони који ће бити у складу са уставима, али и са међународним нормама за заштиту људских права“ (Симовски, 2017, стр. 59). Постоји доста правних аката које регулишу дела тероризма у држави, обично су то Стратегије националне безбедности, Закони о одбрани, Кривични закони. Правни оквири једне земље потребно је да буду усклађени са Међународним конвенцијама и законима о тероризму.

„Република Србија препознаје тероризам као претњу по основне вредности на којима почива, као што су владавина права, људска права и демократија, укључујући слободу, мир и безбедност грађана, суверенитет и територијални интегритет, стабилност и безбедност државе и легитимно изабраних власти, као и међународни мир и безбедност међународне заједнице. Национална политика у овој области заснована је на осуди свих дела тероризма, независно од чињенице у каквим околностима, од стране којих снага, где, када и како су извршена. Истовремено, Република Србија се противи повезивању тероризма са било којом верском, етничком или другом групом“ (Национална стратегија за спречавање и борбу против тероризма, 2017-2021). Правна акта обично у свом садржају дефинишу која се то дела сматрају тероризмом, које су мере превенције тероризма, које мере се предузимају за борбу против тероризма, кажњавање терориста, регулишу улогу снага безбедности и обавештајних служби и међународну сарадњу у овој области.

У Србији закони у којима се помиње област тероризма су:

- Кривични законик Републике Србије
- Закон о спречавању прања новца и финансирања тероризма
- Закон о организацији и надлежности државних органа у сузбијању организованог криминала, тероризма и корупције
- Закон о безбедносним службама Републике Србије
- Закон о ванредним ситуацијама
- Закон о спречавању злоупотребе информационих технологија

Такође, наша земља је потписница многобројних међународних аката о борби против тероризма. Сви ови закони у складу су са потписаним конвенцијама, споразумима и уговорима.

„Државе се могу адекватно борити против тероризма и организованог криминала, само уколико поседују добро постављен систем институција за ту сврху, односно адекватне државне органе, којима је задатак сузбијање ових негативних безбедносних појава. Ти органи треба да предузимају мере и активности које су усклађене са нормама важеће државне законске регулативе, као и међународних прописа и стандарда“ (Симовски, 2017, стр. 62).

3.2 Улога обавештајних служби у превенцији тероризма

„Улога обавештајних служби је кључна за борбу против сваког вида угрожавања безбедности државе и њених грађана. У бити, од ефикасности обавештајних служби зависи и ефикасност саме државе. Зато је неопходно схватити колико у ствари обавештајне службе имају утицај у борби против тероризма и сличних облика угрожавања безбедности грађана и држава. Улога обавештајних служби је кључна пре свега у идентификацији терористичких организација, њихових вођа, чланова, присталица, помагача, идеја које их окупљају, као и циљева за које се боре. Успешном идентификацијом, безбедносне службе поседују неопходне безбедносне податке о одређеној организацији и знају са којим лицима имају посла, знају њихове контакте и могуће сараднике, што апсолутно доприноси сваком виду превентивног делања у спречавању могућих облика терористичког делања. Такође, сазнањем њихове методологије рада, обавештајно-безбедносне структуре могу превентивном борбом увек бити корак испред непријатеља“ (Бабић, 2023, стр. 221). Као што смо већ напоменули основна улога обавештајних служби јесте прикупљање и анализа релевантних безбедносних података. Управо та њихова улога јесте најзначајнија и када је реч о превенцији тероризма. Да би се спречио један терористички чин од пресудног је значаја правовремено поседовање информација о терористима, њиховом специфичном начину деловања, њиховим запаженим кретањима и активностима.

„Вицеадмирал J.M. "Мајк" Меконел, док је био директор НСА², приметио: „Имам три велика проблема: обрада, обрада и обрада.“ Готово сви стручњаци за обавештајне послове слажу се да је прикупљање информација широм света далеко надмашило нашу способност да обрадимо те податке. Процене су да чак 90 процената онога што прикупи америчка обавештајна заједница никада не прегледа људско око (иако се користе „листе за праћење“ за кључне појмове као што су „бомбе“ или „Ал Каида“). Чак 99 процената телефонских пресретања које прикупи НСА никада не буде анализирано. Ово представља огроман изазов за ИТ стручњаке у влади: унапредити способност земље да брзо филтрира прикупљене податке, раздељујући сигнале од шума, корисне информације од безначајних.“ (Johnson, 2012, стр. 54). Прикупљени подаци морају бити адекватно и правовремено анализирани. Обрада података је најважнији аспект обавештајног циклуса и њена сврха је да пружи увид у значење података који су прикупљени и одабрани као релевантни. Урађена анализа података се доставља даље доносиоцима одлука и зато је важно да анализа буде прецизна, тачна и правремена. Анализом података покушава се прецизно установити ко су чланови терористичке организације, колико чланова има, који су им планови и стратегије, које објекте користе за своје активности и томе слично.

Циљ није само прикупљање и анализирање информација већ њихово међусобно дељење са другим безбедносним службама како би се имао што бољи увид у организацију неке терористичке групе и самим тим што боље планирале активности усмерене против њиховог деловања. Дакле, након идентификације и прикупљања свих информација о члановима терористичке групе врши се и праћење и надзор над њиховим члановима. Надзор се не врши само физички, већ и пресретањем комуникације и путем интернета и друштвених мрежа. На тај начин, када имамо све информације и када пратимо кретања чланова терористичке групе врши се и анализа и процена напада. Процењује се на основу добијених података колике су шансе да се догоди терористички напад, као и која је то угрожена инфраструктура.

„Досадашња пракса и искуства у борби против тероризма показују да је успешност ове борбе првенствено условљена превентивним радом, пре свега добром организацијом и ефикасном обавештајном службом. То је прва

² Национална безбедносна агенција – сматра се највећом америчком владином обавештајном агенцијом.

и најважнија линија на фронту борбе против тероризма“ (Стевановић, 2017, стр. 36-37).

„Многобројни чиниоци утичу на свеукупну безбедност једне државе, а од њих се по значају издваја способност надлежних служби да владајућим структурама у право време обезбеде целовит и кохерентан фонд проверених обавештајних података о потенцијалним претњама по безбедност. Губитак квалитета информација или пак њихова продаја представљају прве знаке урушавања система националне безбедности“ (Стевановић, 2017, стр. 37).

„Безбедносне и обавештајне службе државе надлежне су, овлашћене и оспособљене да применом неуобичајених делатности, односно специфичних (тајних) метода и средстава, открију противзаконито деловање терориста, прате њихов ток, искористе прикупљена сазнања за унапређивање сопствене оперативно-обавештајне способности, информишу државно руководство о карактеру терористичке претње, анализирају и прогнозирају обим и карактер терористичке агресије и уз одобрење и помоћ правосудних органа своја оперативна сазнања претварају у материјалне доказе. У исто време, извођењем акција и операција, неретко оружаних, они сузбијају деловање терористичких састава“ (Мијалковски и Конатар, 2012, стр. 278-279). Ради добијања тачних и правовремених информација могу се користити и неке екстремније методе као што је инфилтрација припадника обавештајних служби у терористичку групу. Овај метод јесте најефикаснији али је и најопаснији.

„Роберт Мос (Robert Moss), британски аутор, наглашава да се „читава вештина борбе против тероризма састоји се у дубокој обавештајној служби. Људи који су заслужни да прате и откривају политичке екстремисте морају да разумеју њихов мотив и начин мишљења, како би унапред предвидели њихове могуће потезе и кораке““ (Кеча, 2012, стр. 138). „Обавештајна служба има кључну улогу у пружању помоћи креаторима политике да схвате и кадрирају изазове са којима се суочавају и у смањењу способности противника да реализује нападе, али добра обавештајна служба не може сама по себи решити политичке проблеме. Обавештајни менаџери морају допринети потпунијем и свеобухватнијем разумевању проблема политике, али морају и да помогну у њеном креирању“ (Jenkins, 2005, стр. 3). „Огроман значај обавештајне службе се огледа и у чињеници да свака савремена држава има најмање две а оне веће и неколико обавештајних и безбедносних служби. Њихов немерљив допринос се манифестује у отклањању свих стратегијских изненађења за дату државу. Слободно се

може рећи да оне представљају примарне и превентивне снаге, инструмент за неоружано онеспособљавање терориста док, са друге стране, специјалне антитерористичке јединице представљају ударне снаге за њихово оружаном, репресивно онеспособљавање“ (Поповић, 2015, стр. 20).

Остале улоге обавештајне службе у погледу превенције тероризма јесу и сарадња и пружање подршке унутрашњим органима реда, полицији, војсци и правосудју у спровођењу истраге и хапшењу терориста. Као и сарадња са међународним институцијама и организацијама у погледу спречавања тероризма и извођења терориста пред лице правде. Под сарадњом подразумева се размена обавештајних података као и спровођење заједничких антитерористичких вежба.

Иако је улога обавештајних служби у превенцији тероризма од суштинске важности, у пракси се све чешће поставља питање начина на који те службе спроводе своје активности. Један од највећих изазова представља одсуство ефикасног надзора над њиховим радом, што отвара простор за злоупотребу овлашћења и кршење основних људских права. Употреба савремених технолошких средстава омогућила је службама прикупљање великих количина података, често без адекватне правне основе и транспарентности. Овакви поступци доводе у питање право на приватност, као и поверење грађана у институције система безбедности.

3.3 Међународна сарадња у борби против тероризма

„С обзиром на транснационалну природу већине претњи, тешко је замислити било коју службу која може самостално да испуни све захтеве своје националне безбедности. Обавештајна сарадња више није опција - то је нужност. Међусобна повезаност наших друштава захтева модерну службу која има мрежу међународних односа. Изградња поверења је кључни састојак за ефикасну сарадњу. Неколико мултилатералних и регионалних форума пружа оквире за сарадњу широм Европе“ (Лозанчић, 2020, стр. 11). Тероризам је постао глобални проблем, па је тако постало готово немогуће да се једна национална држава сама бори против тероризма. Један од пратећих обавеза служби јесте и сарадња и координација са међународним институцијама, њиховим снагама безбедности, као и њиховим правним оквирима у области тероризма. На тај начин оне се заједно супротстављају овој претњи по безбедност, која превазилази националне границе, па је сходно томе и потребно да се предузимају заједничке контра мере.

„У борби против тероризма изузетно велику улогу игра међународна полицијска сарадња која се са оправдањем сматра темељем ове борбе. Најстарија организација међународне полицијске сарадње је Интерпол. Осим тога, у Европи је основан Еуропол 1975. године, а на британску иницијативу је основана Група за борбу против међународног тероризма, радикализма и екстремизма – TREVI група. На подручју опште безбедности сарадња се састоји у следећем: размена информација о актима насиља, терористичким плановима и активностима и пружању помоћи у конкретним случајевима, размена техничких искустава полицијских службеника, усавршавање образовног система за полицију, сарадња у заштити цивилног ваздушног саобраћаја, заштита и сигурност грађана, заштита цивилних нуклеарних електрана и сигурност цивилног транспорта нуклеарног материјала, сарадња у спречавању природних катастрофа и несрећа. TREVI група, централна и националне управе су основане у земљама Европске Уније и оне имају саветодавну улогу националних државних органа. 1985. године потписан је Шенгенски споразум између Белгије, Француске, Луксембурга, Холандије и Немачке ради међусобног укидања граничних контрола. Ускоро се групи придружила и Италија, а данас овај споразум обухвата све чланице Европске Уније“ (Лукић, 2006, стр. 273-274). Основа од које полази ова сарадња заснива се на размени обавештајних података. Против тероризма је лакше борити се када имамо правовремене и тачне информације, јер је тако могуће предвидети и спречити будуће нападе. У овој области Интерпол и Еуропол имају кључну улогу јер омогућавају брз проток информација између земаља. Они имају своје базе података о осумњиченим терористима. У оквиру Европске уније то би био Шенгенски информациони систем, и он омогућава лаку размену информација између земаља Европе.

„Међународна сарадња је увек била важан сегмент обавештајне компоненте терористичке кампање која је нарочито интензивирана након 11. септембра 2001. године (Smith, Deuch, 2002), а већина успешних операција против Ал Каиде и пре овог догађаја био је резултат заједничких иницијатива и активности. Укључивање америчких и других страних обавештајних служби у борбу против тероризма пре 9/11 (Kurmnik, Ribnikar, 2003, str. 121) тачније Ал Каиде и стратегије познате као „план“ ослањала се на хапшења терориста. Тадашњи директор ЦИА је изјавио конгресним истражитељима 2002. године да је та служба сарађивала са бројним европским владама, као што су италијанска, немачка, француска и британска у циљу осујећивања и рушења терористичких група“ (Rosenau, 2007, str. 5).

Различите земље често изводе заједничке противтерористичке акције у којима се координишу полицијске и војне снаге различитих земаља и вежбају одговор и заштиту критичне инфраструктуре у случају напада. Уједињене нације и ОЕБС организују обуку кадрова снага безбедности, унапређење процеса надзора и прикупљања обавештајних података, јачање капацитета земаља које су потенцијално најугроженије тероризмом.

Међународна сарадња усмерена је и на пресецање финансијских токова и спречавање финансирања тероризма. Група за финансијске акције је међународно тело које ради на откривању и спречавању коришћења средстава за које се утврди да се користе у сврху тероризма.

„Савет Европе је одмах након напада на САД 11. септембра 2001. године усвојио План активности који је између осталог предвидео усвајање Оквирне одлуке о борби против тероризма“ (Лукић, 2006, стр. 265).

„Државе чланице ЕУ схватиле су да је ради ефикасне борбе против тероризма потребно ускладити национална законодавства држава чланица тако да се на истоветан начин дефинише тероризам као и са њим повезани облици кривичних дела (нпр. појам терористичке групе). Поред тога, државе су схватиле да је потребно извршити усклађивање националних законодавстава у погледу система казни како би спречили извршиоце кривичног дела тероризма да користе разлике националних законодавстава“ (Лукић, 2006, стр. 266-267). Међународни кривични суд је тело које се налази у центру правосудне сарадње, има улогу да процесуира терористе. Сви правни оквири једне земље којима се регулише тероризам морају бити усклађени са међународним кривичним законом. За борбу против тероризма јако је битно да у земљама постоје механизми који омогућавају екстрадицију осумњичених за ове злочине.

„Глобални форум за борбу против тероризма“ је мултилатерална иницијатива која развија стратегију за борбу против тероризма. Основан је 2011. године на иницијативу САД-а и Турске. Форум има 30 држава чланица из различитих крајева света. Основни циљ је развој сарадње међу земљама чланицама кроз размену информација, искустава и најбоље праксе у борби против тероризма.“ (Global Counterterrorism Forum - thegctf, pristup 2025.)

Постоје тематске радне групе које се баве различитим питањима у области тероризма и развијају адекватне смернице за земље у тим ситуацијама.

Кључни резултати овог форума су: развој „добрих пракси“ које су представљене у низу различитих докумената које дају смернице земљама како да се понашају у различитим ситуацијама попут финансирања

тероризма, превенцији насилног екстремизма, хапшењу терориста. Форум промовише сарадњу са локалним заједницама и укључује ту различите програме едукације о борби против насиља.

Оно што је нама из овог угла најважније јесте да овај Глобални форум за борбу против тероризма промовише поштовање људских права у спровођењу контратерористичких активности. Он истиче важност балансирања између поштовања људских права и безбедности, како би се спречило да у извођењу мера у борби против тероризма дође до нарушавања основних људских права и слобода.

4. ЉУДСКА ПРАВА

4.1 Историјски развој и дефинисање људских права

„Људска права и слободе представљају фундамент сваког демократског друштва и полазна начела у дефиницији човека као слободног грађанина, који их стиче самим рођењем. Дакле, та права су урођена и уткана у биће сваког човека, али њихова експанзија и афирмација добија на значају тек последњих пар векова³” (Спајић & Стефановић, 2020, стр. 107). Историјски развој људских права јесте један дуготрајан и сложен процес чији почеци се јављају још у древним цивилизацијама. Дефинисање људских права развијало се из различитих културних, филозофских, правних, политичких традиција и обичаја. Првим оваквим законом који регулише људска права сматра се Хамурабијев закон, који је настао у 18. веку п.н.е. у Месопотамији и он је у свом садржају укључивао одређене принципе заштите неких друштвених група.

У средњем веку религија је била та која је промовисала људска права. Хришћанство, ислам и јудаизам истицали су постојање људских права која су прописана Божанским законима. „Може се рећи да средњовековни правни документи, укључујући и Душанов законик имају утицај на развој људских права, јер садрже поједине одредбе које ограничавају монархову свемоћ у жељи да се влада правичније, али не признају да људи имају права независно од монархове воље” (Тодоровић, 2021). Касније, током доба ренесансе филозофи Жан Жак Русо, Монтескје и Џон Лок развијају даље идеје о друштвеном уговору и правима на слободу, живот и имовину.

³ Постоје аутори који верују да људска права у доба глобализације представљају утопију и да су изгубила свој положај и значај за људско друштво. Моун S. (2012). Последња утопија: људска права у историји. Harvard University Press. стр. 212-227., Lagoutte, S., Sano, H. O., и Smith, P. S. (ур.).

Највеће промене у погледу основних права људи које ми данас познајемо долазе нам у периоду током 19. и 20. века. Током 19. века долази до елиминисања легализованог ропства у многим земљама. На то се надовезују и издејствована радничка права, права на хумане услове рада и синдикално организовање до којих је дошло током индустријске револуције. Крајем 19. и почетком 20. века долази до борбе покрета жена за женска права, односно за право гласа и право на равноправност полова.

„Међународна заштита појединаца је у 19. веку била усмерена углавном на борбу против ропства, те је 1815. године, на Бечком конгресу, трговина робљем проглашена за повреду европског међународног права“ (Пауновић, Кривокапић, Крстић, 2014, стр. 24). „Савремену међународну заштиту људских права донео је талас страхота које је носио Други светски рат. Тако се после рата доносе документа која представљају каталоге права и слобода: Општа декларација Уједињених нација о људским правима из 1948, Европска Конвенција о људским правима из 1950, а нешто касније Међународни пакт УН о грађанским и политичким правима и Међународни пакт УН о економским, социјалним и културним правима, оба из 1966. године. Међутим, развијене листе људских права садрже и домаћи извори људских права, а пре свега, уставни текстови“ (Гајин, 2011, стр. 130). Након Другог светског рата који се сматра најразорнијим по питању људских жртава, основана је организација Уједињене нације 1945. године са циљем да промовишу мир у свету и обавезу поштовања основних људских права. Донета је Декларација о људским правима 1948. године која је представљала први међународни документ у коме су дефинисана основна људска права. Након ове декларације донет је низ повела и конвенција о универзалним људским правима о којима ћемо говорити у наставку.

„Националне институције за људска права постале су значајна и свеприсутнија одлика савремених уставних и јавноправних система“ (Глушац, 2023, стр. 50). „Националне институције за људска права су данас кључни партнер Уједињених нација, које су им омогућиле јединствени положај у свом систему“ (Стојановић & Лишанин, 2016, стр. 265-301). „Предуслов за то је било и успостављање редовне (ре)акредитације ових институција, у процесу који спроводе саме националне институције за људска права, под окриљем Канцеларије Високог комесара УН за људска права. Снажна промоција Париских принципа од стране Уједињених нација, с једне стране, односно заговарање успостављања омбудсмана у којем је предњачио Савет Европе, допринели су томе да све државе бивше

Југославије и ширег региона успоставе националне институције за људска права, чиме су се придружиле глобалном тренду“ (Глушац, 2023, стр. 51).

Развој људских права је процес који и даље траје. Она се стално допуњују и сусрећу се са новим изазовима које нам носи доба у којем живимо. Тако се тренутно сусрећемо са новим трендовима. Неки од њих су: дигитално доба где је у контексту људских права потребно регулисати питања приватности, безбедности личних података и слободе изражавања; усмереност на права појединих друштвених група попут избеглих и расељених лица, особа са инвалидитетом, старих лица, LGBT популације; одређени безбедносни изазови као што су миграције, тероризам и слично такође захтевају посебан приступ и дефинисање начина заштите људских права.

4.2 Међународни правни оквири за заштиту људских права

Савет Европе представља једну од најзначајнијих међународних организација која улаже напоре ка томе да се људска права унапређују и да се развијају што бољи механизми за њихову заштиту. „Савет Европе формулисао је одређени број међународних правних инструмената и стандарда на основу којих се може увидети значај који он придаје борби против тероризма и који илуструју основну поруку ове организације, а то је да је могуће успешно се борити против тероризма само уз поштовање људских права и владавину права. Европску конвенцију за заштиту људских права и основних слобода⁴ израдио је Савет Европе, при чему је основна намера била да се заштите грађанска и политичка права. Конвенцијом је установљено право на појединачну представку – право појединаца и организација да оспоре одлуке својих влада путем поступака у Стразбуру, тако што ће свој предмет изнети пред Европску комисију за људска права (основану 1954. године), а потом пред Европски суд за људска права⁵ (основан 1959. године), при чему пресуде суда обавезују високе стране уговорнице Конвенције. Активности Савета Европе на подручју борбе против тероризма почивају на три основа а то је: јачање законских мера против тероризма, заштита основних вредности и бављење узроцима тероризма“ (Јанковић, 2010, стр. 606). Ова међународна организација доприноси унапређењу заштите људских права кроз различите конвенције,

⁴ Европска конвенција за заштиту људских права и основних слобода, Рим, 04.11.1950, („Службени лист СЦГ“, бр 5/05) у даљем тексту: Конвенција

⁵ У даљем тексту означен као: Суд

декларације и препоруке и подстиче државе чланице да ускладе своја законодавства са њима.

Међународни документи који говоре о људским правима служе томе да се државе правно обавезу да ће поштовати ова права као и да промовишу важност поштовања основних права сваког човека. Неки од најважнијих ових докумената су:

- Универзална декларација о људским правима (1948)
- Међународни пакт о грађанским и политичким правима (1966)
- Међународни пакт о економским, социјалним и културним правима (1966)
- Конвенција о спречавању и кажњавању злочина геноцида (1948)
- Конвенција о правима детета (1989)
- Конвенција о елиминацији свих облика дискриминације жена (CEDAW, 1979)
- Конвенција против мучења и других сурових, нељудских или понижавајућих казни и поступака (1984)

Поред међународних постоје и регионални правни оквири којима се регулишу људска права:

- Европска конвенција о људским правима (1950)
- Америчка конвенција о људским правима (1969)
- Афричка повеља о људским и народним правима (1981)
- Арапска повеља о људским правима (2004)

„Универзална декларација о људским правима (UDHR), усвојена 10. децембра 1948. године, гарантује иста права свим људима. Декларација је, иако није правно обавезујући документ, од 1948. године до данас ушла у текст устава многих држава, или је битно утицала на њихову садржину. На њој се темељи и све већи број националних и међународних закона и споразума, као и регионалних, националних и наднационалних институција које се баве заштитом и промовисањем људских права“ (UNICEF, приступљено у септембру 2025). Члан 3 Универзалне декларације о људским правима уважава право на живот свих људи: „свако има право на живот, слободу и безбедност““ (Корљан, 2012, стр. 55).

„Европска конвенција о људским правима представља један од темељних међународних уговора у области заштите људских права. Ступила је на снагу 1953. године са циљем да обезбеди основна права и слободе сваког појединца у државама потписницама“ (Европска конвенција о људским правима и основним слободама, 1950).

У њој је дефинисано:

- „Право на живот сваког човека је заштићено законом. Нико не може бити умишљајно лишен живота, осим за време извршења пресуде суда којом је осуђен за кривично дело за које је ова казна прописана законом.
- Нико не сме бити подвргнут мучењу, нечовечном или понижавајућем поступању или кажњавању.
- Нико не може бити држан у ропству.
- Свако има право на слободу и личну сигурност.
- Свако има право на правичну и јавну расправу у разумном року пред независним и непристрасним судом, формираним на основу закона, приликом утврђивања његових грађанских права и обавеза или кривичних пријава против њега.
- Нико се не може сматрати кривим за кривично дело учињено извршењем или нечињењем које у време извршења није представљало кривично дело по домаћем или међународном праву.
- Свако има право на поштовање свог приватног и породичног живота, дома и преписке.
- Свако има право на слободу мисли, савести и вероисповести.
- Свако има право на слободу изражавања.
- Свако има право на слободу мирног окупљања и слободу удруживања са другима.
- Мушкарци и жене одговарајућег узраста имају право на склапање брака и оснивање породице у складу са унутрашњим законима којима се уређује остваривање овог права.
- Уживање права и слобода предвиђених овом Конвенцијом обезбеђује се без дискриминације по било ком основу, као што су пол, раса, боја коже, језик, вера, политичко или друго мишљење, национално или социјално порекло, повезаност са националном мањином, имовина, статус, рођење или други статус“ (Европска конвенција о људским правима и основним слободама, 1950).

„Да би се обезбедило поштовање обавеза из ове конвенције које су прихватиле Високе стране уговорнице, установљено је:

а) Европска комисија за људска права, у даљем тексту „Комисија“.

б) Европски суд за људска права, у даљем тексту "Суд" (Европска конвенција о људским правима и основним слободама, 1950).

Комисија се састоји од онолико чланова колико има високих страна уговорница. Иста земља не може имати више од једног свог држављана у

Комисији. Чланови комисије бирају се на шест година. Европски суд за људска права чини онолико судија колико има чланица Савета Европе. Иста држава не може имати више од једног свог држављана у Суду. Чланови Суда бирају се на период од девет година“ (Европска конвенција о људским правима и основним слободама, 1950).

ОЕБС је највећа регионална безбедносна организација. Његов допринос у очувању људских права и демократских процеса огледа се у томе што промовишу демократске изборне процесе, слободу медија, права мањина и подршку правосудним реформама. У подручјима где је безбедност угрожена ОЕБС организује мисије помоћи на терену како би се очувала права угрожених људи и евентуално спречио сукоб. „ОЕБС је регионална организација која са својих 57 држава учесница покрива простор целе Европе, евро-атлантски и евро-азијски регион. Настала као форум за дијалог између Истока и Запада у хладноратовском периоду, као Конференција за европску безбедност и сарадњу, у Завршном акту из Хелсинкија из 1975. године она развија свеобухватни концепт безбедности који подједнако подразумева ниво државне, али и људске безбедности. Од потписивања Завршног акта из Хелсинкија када су државе учеснице преузеле обавезе из неколико одредаба које се односе на људска права донет је још читав низ докумената под окриљем ОЕБС-а који је релевантан за људска права. Током година људска димензија развила се у детаљан каталог права који садржи и механизме који помажу земљама учесницама у имплементацији. Људска димензија кључна је у напорима ОЕБС-а за изградњом мира. Независне институције ОЕБС-а – Канцеларија за демократске установе и људска права (ОДИХР), Високи комесар за питања националних мањина (ХЦНМ) и Представник за слободу медија (РФОМ) кључни су инструменти за осигурање поштовања људских права, демократије и владавине права“ (Николић, 2015).

Постоје и документи који се баве специфичним ситуацијама и околностима у којима је потребно поштовати основна људска права. Неки од примера таквих докумената су:

- Конвенција о правима особа са инвалидитетом (2006)
- Конвенција о статусу избеглица (1951)
- Римски статут Међународног кривичног суда (1998)
- Декларација о правима припадника националних или етничких, верских и језичких мањина (1992)
- Међународна декларација о правима аутохтоних народа (2007)

4.3 Утицај тероризма на кршење људских права

Тероризам је један од најозбиљнијих изазова када је заштита људских права у питању. У условима терористичких претњи државе настоје да заштите своје грађане, међутим мере које се доносе често значе и ограничавање или кршење одређених основних права и слобода тих грађана. Један од основних слобода које се ограничавају у овим условима јесте слобода кретања, затим и кршење права на приватност и право на правично суђење.

„Тероризам може захтевати ограничења људских права. Ипак, та ограничења најбоље је решавати кроз традиционалну анализу људских права. Да би се сузбио тероризам, треба се бавити његовим коренитим узроцима и уложити напоре да се они елиминирају. Неопходно је покренути озбиљну дебату о слободи и безбедности како би се осмислиле одговарајуће политике које стављају људска права у први план. Стога је од кључне важности образовати грађане о људским правима како би остали будни и критички процењивали државна ограничења која делују произвољно и поткопавају поштовање владавине права и права на правичан поступак“ (Costi, 2006, стр. 454). Утицај тероризма на људска права може бити директан и индиректан. Сам чин терористичког напада и његове последице имају директан утицај на кршење основних људских права, док противтерористичке мере које предузимају државе као одговор на тероризам могу да их индиректно угрожавају и ограничавају. Напади на цивиле изазивају огроман страх у друштву, нарушавајући његову стабилност и његово поверење у државне институције. Самим чином терористичког напада најдиректније се крше људско право на живот, слободу и сигурност.

„Специфични напади које организација спроводи да би се сматрали „терористичким“ актима морају бити усмерени против најосновнијих добара и интереса појединаца. Само ако угрожавају или повређују живот, добробит, интегритет и слободу, могуће је створити значајан страх који ће заузврат приморати владе да се повинују терористичким захтевима. Укратко, и уопштено говорећи, термин „тероризам“ треба схватити као оне насилне, поновљене и неселективне акције усмерене на повреду индивидуалних добара, права или слобода, са способношћу да инструментализују појединце ради постизања политичких циљева“ (Masferrer & Walker, 2013, стр. 22-24). Терористичким актом директно су угрожена основна људска права као што су: право на живот - јер тероризам резултује одређеним бројем људских жртава; право на физички и психички интегритет – јер због окрутности самог чина долази до трајних физичких

повреда, сакаћења као и до траума и психички лошег стања жртава; право на имовину – јер акти тероризма често укључују и уништавање имовине која може бити јавна или приватна.

У многим земљама антитерористичке мере урушавају демократска начела тако што се у циљу спречавања тероризма спроводе масовни надзори, праћења, ограничавање слободе говора, притварање осумњичених без суђења и слично. Од изузетне је важности да мере против тероризма буду спроведене тако да се безбедност не остварује на уштрб људских права и слобода и демократских вредности.

4.3.1 Секундарне последице тероризма на људска права (економске, социјалне, психолошке)

Мере која држава предузима против тероризма имају индиректан утицај на остваривање људских права тако што често долази до ограничавања основних права грађана код њиховог спровођења.

Те мере уобичајено укључују увођење ванредног стања, ограничавање кретања, забране окупљања и тиме се угрожавају или ограничавају грађанске слободе. Ванредно стање се уводи у стању крајње нужде. То није нормално стање и држава у њему отежано функционише јер је њен интегритет доведен у питање. Долази до поремећаја у раду институција, многи механизми не функционишу, а људска права и слободе су најчешће прва на удару. „Члан 200. Устава прописује да „одлука о ванредном стању може важити најдуже 90 дана“ и омогућава да „проглашавањем ванредног стања Народна скупштина може прописати мере којима се одступа од уставом загарантованих људских и мањинских права“. Међутим, која ће права бити ограничена зависи пре свега од околности због којих је уведено ванредно стање. Оно што је сигурно јесте да постоји одређени спектар права и слобода загарантованих Уставом (члан 202, став 4) која у току ванредног стања ни на који начин не могу бити ограничена: право на живот, право на достојанство и слободан развој личности, неповредивост физичког и психичког интегритета личности, забрана ропства и принудног рада, права у вези са поступањем према лицу лишеном слободе, право на правично суђење, право на правну сигурност у кривичном праву (претпоставка невиности, *nullum crimen sine lege, nulla poena sine lege...*), право на правну личност, право на држављанство, слободу мисли, савести и вероисповести, приговор савести, слободу исказивања националне припадности, забрану подстицања на националну, расну и верску мржњу, право на закључење брака и равноправност супружника, слободу рађања,

права детета и забрану присилне асимилације“ (Спајић & Стефановић, 2020, стр. 113).

„Осим ових, сва остала права могу бити ограничена за време ванредног стања: слобода кретања, право на сигурност и слободу, тајност писама и заштита личних података, слобода окупљања, слобода медија, право на обавештеност, слобода мишљења и изражавања, неповредивост стана, у погледу трајања притвора, итд.“ (Спајић & Стефановић, 2020, стр. 113).

„Приватност значајно може да се угрози и неовлашћеним прислушкивањем и снимањем које се врши посебним уређајима, нарушавајући на тај начин пре свега слободу несметаног изражавања⁶. Најчешће се прислушкују мобилни телефони“ (Вермезовић, 2016, стр. 252). Иста ствар се дешава и када говоримо о мерама које се превентивно спроводе у борби против тероризма као што су праћење осумњичених терориста и пресретање њихове комуникације чиме се директно нарушава право на приватност.

Док су у првом плану, након напада, свакако људске жртве и материјалне штете, оно што се у позадини терористичког напада дешава свакако су неке секундарне али изузетно значајне и трајне последице по једно друштво које он оставља иза себе.

„Праће новца и финансирање тероризма су глобални проблеми који имају повратне ефекте на економске, политичке, безбедносне и социјалне структуре земље. Последице праћа новца и финансирања тероризма су: подривање стабилности, транспарентности и ефикасности финансијског система земље, економски поремећаји и нестабилност, угрожавање програма реформи, смањење инвестиција, губљење угледа државе и угрожавање националне безбедности“ (Национална стратегија за борбу против праћа новца и финансирања тероризма, Службени гласник РС, бр. 89/08.). Поред тога економске последице од извршеног терористичког акта могу бити и те што уништавањем критичне инфраструктуре долази до поремећаја у економским токовима, пословним процесима и до губитака радних места, смањује се број туриста што доводи до губитка зараде од туризма. Велики део средстава преусмерава се на санирање штете и на подизање мера безбедности на виши ниво што оптерећује државни буџет.

„У тренутку када су суочени са изненадним и неочекиваним тешкоћама и отежаним околностима за живот, људи осећају збуњеност, панику, несигурност и страх од неизвесности и губитка. Имајући у виду да је утицај ванредних ситуација различит у зависности од карактеристика појединаца,

⁶ Чл. 143 КЗ, прописано као кривично дело неовлашћено прислушкивање и снимање.

за најповољније пружање помоћи и подршке настрадалима значајно је организовати акцију свих нивоа друштва, институција, стручних служби, грађана, кроз детаљне програме подршке, међу којима је и психосоцијална подршка“ (Ћирић, 2021, стр. 6-7). „Психосоцијална подршка подразумева динамички однос између психолошких и социјалних ефеката кризе. Ове две димензије су уско повезане: психолошке димензије (унутрашњи, емоционални и мисаони процеси, осећања и реакције) и социјалне димензије (односи, породичне мреже и мреже у заједници, социјалне вредности и културни обичаји)“ (Ненадовић, 2013). „Основа психосоцијалних програма јесте „оснаживање појединаца и заједница у циљу јачања њихове отпорности и опоравка након кризних догађаја““ (Тодоровић, Врачевић, Ric Rihter, Богдановић, Милићевић-Калашић, Милорадовић, и Јанковић, 2018). Социјалне и психолошке последице се јављају у друштвима која су погођена терористичким нападом тако што долази до подела на политичкој, верској или етничкој основи и доводи до сукоба у оквиру заједнице. Развија се атмосфера неповерења и дискриминације мањих група које се сматрају одговорним за тероризам. Таква друштва губе поверење у институције државе које их нису заштитиле што доводи до стања општег друштвеног незадовољства. Поред ових социјалних јављају се и психолошке последице попут трауме, депресије, параноје и сталног страха од понављања терористичког напада. Нарочито јаке психолошке последице од доживљених призора могу се јавити код жртава напада, њихових породица или очевидаца.

Терористички напад који има циљ уништење неког културног добра које представља културно наслеђе или симбол традиције неког народа представља директан удар на његов национални идентитет. Уколико је током напада уништен неки верски или историјски споменик, последица тога јесте урушавање културног идентитета једног народа.

4.3.2 Злоупотреба антитерористичких закона

„Људска права су важна јер су неизоставни саставни део либералне демократске политике која је потребна у ванредним ситуацијама, политике која инсистира на важности појединачних права, поделе власти и систематском прегледу извршне моћи од стране судске и законодавне гране.“ Можда се неко не слаже са Richardom Wilsonom око тога да ли рат против тероризма заиста испуњава услове "ванредне ситуације", бар како то разумемо у контексту инструмената људских права. Ипак, нико неће оспорити став да дерогација људских права у временима ванредне

ситуације не треба да се претпостави, идеја коју је сликовито изразио судија O'Connor у случају Hamdi против Rumsfelda да чак ни ратно стање не значи "бланко чек за председника" (Costi, 2006, стр. 453). Највећи простор за злоупотребу антитерористичких закона оставља то што тероризам нема опште прихваћену дефиницију, па с тим у вези може бити прешироко дефинисан у овим законима. Управо то представља проблем јер се на тај начин и неке активности, на пример политички протести или штрајкови, који нису терористички оријентисани могу представити као такви уколико то одговара актуелној власти у држави. На тај начин они крећу у борбу против легитимних покрета које су лажно означили као вршиоце тероризма у својој земљи. На овај начин власт се може борити против опозиције и њених лидера и заташкавати критике на рачун власти.

Овде може доћи и до угрожавања људског права слободе говора тако што се пружање подршке оваквим друштвеним покретима или групама или са друге стране изношење критике за актуелну власт може прогласити као подстицање на тероризам. „Тероризам вероватно никада неће престати, а формулација политике засноване на моделу 'рата' само је рачунато да омогући влади да сваку особу која се противи недемократским средствима сматра непатриотском. Ако влада не делује унутар закона, она подрива свој демократски легитимитет, губи поверење јавности и општењује поштовање кривичног правосудног система“ (Costi, 2006, стр. 459)

Још један проблем који се јавља код антитерористичких закона јесте тај што се у њима често дозвољава хапшење осумњичених без доказа и без суђења на дужи период, као и праћење осумњичених за тероризам и пресретање њихове комуникације. Ово нас опет доводи до злоупотребе овог закона и кршења људског права на правично суђење, као и угрожавање приватности.

5. БАЛАНСИРАЊЕ ИЗМЕЂУ ОСТВАРИВАЊА БЕЗБЕДНОСТИ И ЉУДСКИХ ПРАВА

Један од највећих изазова савремене демократије јесте управо балансирање између остваривања безбедности и људских права и основних слобода. Овај идеал највише долази до изражаја у контексту сузбијања разних претњи националној безбедности, укључујући ту и тероризам. Код сузбијања тероризма државни апарат користи превентивне и репресивне мере. „Треба напоменути да се и код превентивних и код репресивних мера, а посебно код ових првих, стварају услови за угрожавање тих права и слобода, што државне власти понекад ставља пред непопуларан избор – да ли да по

сваку цену оправдају то што се њихове земље означавају као демократске или да, зарад ефикасне борбе против тероризма, релативизују и доведу у питање свој демократски углед у међународној заједници. Тада се углавном воде тзв. начелом опортунитета, односно одлучују да прибегну избору који ће у конкретном друштвено- политичком моменту бити од користи држави и њиховом режиму. У том контексту треба напоменути да резултати примене појединих превентивних мера немају правну снагу доказа пред судом, имајући у виду да начин на који се примењују понекад подразумева одступање од поштовања неких права и слобода грађана“ (Лечић, 2014, стр. 176-177).

Равнотежа између безбедности и остваривања људских права захтева један веома пажљив приступ како би се избегле разне злоупотребе и заштитиле демократске вредности.

Основна људска права као што су право на живот, имовину и слободу кретања као предуслов за своје остваривање имају стање и осећај безбедности. Међутим када је земља погођена неким безбедносним претњама држава је дужна да заштити права својих грађана и њихов интегритет. Да би штитила своје грађане држава може увести одређене мере које ограничавају њихова права, те то може довести до неравнотеже између безбедности и слободе. Ово може представљати прави изазов у тражењу баланса између безбедности и људских права.

Постоје одређени принципи који могу помоћи у одржавању равнотеже, а то су:

- Владавина права – све мере које се предузимају против тероризма и других безбедносних претњи морају бити у складу са законом. Над спровођењем мера мора постојати надзор надлежних органа како не би долазило до злоупотребе.
- Пропорционалност – мере које се спроводе морају бити пропорционалне претњи која нарушава безбедност.
- Транспарентност – државе морају бити транспарентне у ситуацијама претњи по националну безбедност и примени контра мера ради очувања или постизања стања безбедности.
- Не дискриминација подразумева да се антитерористичке мере предузимају против појединаца који су стварна претња, а не да се дискриминише одређена група према верској, етничкој или некој другој припадности.
- Принцип поштовања међународних правних норми којима се регулишу људска права, које државе морају поштовати.

5.1 Принцип пропорционалности и принцип нужности

Принцип пропорционалности и нужности су основни и темељни принципи који се користе у правној и политичкој теорији. Они се често примењују у контексту права и слобода појединаца и ограничавања тих права. „Постоји важна веза између неопходне снаге сигурносних мера које се уводе како би се зауставили терористи и упадљивости мера које се предузимају за прикупљање обавештајних података како би се спречили напади, и нивоа поверења међу различитим деловима заједнице у владу и њену посвећеност заштити слобода и права грађана. Право на живот обичног човека суоченог са убилачким тероризмом с једне стране је у напетости са правом на приватност личног и породичног живота с друге стране. Поента која треба да се запамти је међусобна повезаност између безбедносног напора нације суочене са унутрашњом претњом, директног утицаја на ризике са којима се суочава јавност, и индиректних ефеката на владавину права, грађанске слободе, људска права, а тиме и грађанску хармонију“ (Omand, 2013, стр. 17).

Принцип пропорционалности подразумева да се права и слободе појединаца спроводе у толикој мери која је довољна да би се постигли одређени циљеви. Свака рестриктивна мера која се спроводи мора бити пропорционална жељеном резултату. Ако држава спроводи мере или доноси законе које ограничавају људска права, она мора водити рачуна да те мере нису прекомерне или несразмерне.

„Држава може позвати нужност као основ за искључење нелегалности дела само у екстремним околностима. Дело мора бити једини начин за државу да заштити основни интерес од озбиљне и непосредне опасности, и не сме озбиљно нарушити основне и законите интересе других држава“ (Fleck, 2007, стр. 699). Принцип нужности подразумева да циљ који се жели постићи уведеним мерама рестрикције је оправдан и легитиман. Такође битно је и да се циљ не може остварити на неки други начин. Уколико постоје мање рестриктивне мере које би дале исти резултат онда њихово увођење није оправдано.

Ова два принципа најчешће се користе заједно у случајевима када се анализира да ли су одређене мере које ограничавају људска права у складу законским регулативама у држави и са међународним актима који регулишу ову област. Ова два принципа су темељна када говоримо о балансирању између одржавања безбедносног стања у земљи и очувања људских права.

Недовољна транспарентност рада служби, као и ограничена улога институција које би требало да врше контролу (парламент, омбудсман, независна тела), доводи до тога да грађани немају јасну представу о томе шта се све сматра оправданом обавештајном активношћу. Чак и у случајевима када постоји основ за примену мера надзора, оне се не спроводе увек у складу са начелима нужности, пропорционалности и законитости.

5.2 Изазови у балансирању

„Само треба размислити о две хиљаде година старој римској максими *Inter arma silent leges* ("У временима рата, закони су тихи") да бисмо знали да се са овим проблемима не суочавамо по први пут“ (Ashby, 2005, стр. 8). Балансирање између заштите јавних интереса, одржавања стања безбедности и очувања људских права и слобода је један од великих изазова са којим се државе суочавају и зато оно захтева веома пажљив приступ. Тај приступ мора да укључује и анализу принципа пропорционалности и нужности постављених мера, као и њихову легитимност и оправданост. Потребно је да постоје добро успостављени механизми за заштиту основних људских права и да све буде транспарентно.

„Посебно, као што је већ напоменуто, владе у својој потрази за безбедношћу могу ризиковати да угрозе слободу кретања и говора, као и владавину права, чиме нарушавају грађанску хармонију која је у срцу успешних друштава. Заиста, важан састојак јавне безбедности у демократији је поверење у способност владе да управља ризиком на начине који поштују људска права и вредности друштва“ (Omand, 2013, стр. 21). Када власт доноси одређене мере у име јавне сигурности постоји опасност од тога да се прекомерно ограниче људска права и слободе. Те први изазов о коме причамо јесте управо да се добро процени да ли су мере које се доносе нужне и да ли су пропорционалне циљу који се жели постићи њима, да ли се исто може постићи мање рестриктивним мерама, као и колико те мере треба да трају јер свако њихово продужавање које је непотребно може изазвати нелагоду у народу.

Један од изазова у балансирању јесте и то што код доношења мера у одређеним ситуацијама, може доћи до угрожавања права на приватност. То се нарочито може односити на спровођење противтерористичких мера које укључују праћење и надзор, пресретање комуникације и слично. „Заштита личних података и забринутости због приватности високо су на дневном реду ЕУ. Дељење личних података, попут евиденције имена путника (ПНР),

које је пресудно важно приликом праћења кретања осумњичених за тероризам, било је у непријатном положају до пре неколико година⁷. Од тада, посвећеност ЕУ безбедности континента довела је до усклађеног извршног законодавства које узима у обзир заштиту података, истовремено олакшавајући тужиоцима, полицији и службама безбедности сарадњу у прекограничним истрагама у циљу ефикасније борбе против криминала, тероризма и компјутерских напада широм континента. Проналажење одговарајуће равнотеже између заштите приватности појединца и обезбеђивања ефикасних обавештајних способности биће предмет многих будућих спорова“ (Лозанчић, 2020, стр. 13).

Веома изазовна ситуација у којој смо се нашли била је пандемија Корона вируса (COVID-19) када су се као мере безбедности јавног здравља морале донети радикале мере; затварање граница, забрана окупљања, забрана слободног кретања, обавезно ношење маски на јавним местима. Ове мере биле су преко потребне ради очувања здравља друштва али су у великој мери ограничавале слободу кретања и окупљања које су основне људске слободе. Такве мере морале су бити добро анализирани и спроведене у тој мери да не дође до општег друштвеног незадовољства ради ограничавања слобода.

Заштита јавног интереса може да доведе до ситуација у којима се одређене групе или појединци дискриминишу или се може погоршати њихов положај у друштву.

Државни органи који имају право употребе силе (полиција, војска) имају одговорност да одржавају јавни ред. У обављању њихових дужности јако је важно да не дође до злоупотребе положаја и прекомерне употребе репресије. На пример у случајевима демонстрација и протеста ове снаге имају задатак да одржавају јавни ред али је важно да се не пређе граница између очувања јавног реда и репресије којом се угрожава основно људска слобода окупљања и слобода изражавања.

Транспарентност је једна од потреба и изазова када је балансирање између безбедности и увођења мера у питању. У демократским друштвима мере које се уводе ради очувања безбедности друштва морају бити транспарентне и легитимне, односно морају служити за остварење легитимног циља. Недостатак транспарентности може довести до неповерења код грађана и помисао на то да се ради о злоупотреби власти.

⁷ Савет ЕУ усвојио је у априлу 2016, године ПНР Директиву која омогућава земљама чланицама период од две године за усклађивање домаћих закона, уредаба и административних одредаба.

Циљ који се покушава постићи такође треба бити легитиман и од јавног интереса, да га грађани сматрају оправданим и пожељним како би прихватили мере којима се у извесној мери ограничавају неке њихове слободе. „С обзиром на ове опасности, демократске земље су суочене са изазовом успостављања правила, контрола и механизма надзора чији је циљ смањење могућности незаконитог понашања и злоупотребе овлашћења, те осигурање да обавештајне службе испуњавају своје дужности у складу са уставом и законима. У демократији, за разлику од полицијске државе, да би биле успешне обавештајне агенције се морају ослањати на сарадњу са јавности, а не на принуду или страх. Тајност је једна од основних карактеристика обавештајних служби због саме природе њиховог мандата и функције. Претерана транспарентност би их ставила у неповољан положај и изразито опасну ситуацију. Многи радови о демократском управљању обавештајним службама истичу да се „мора постићи одговарајућа равнотежа између тајности и транспарентности“. Полазиште би требало наћи међу темељним поставкама демократије. Међу те поставке спада транспарентност и право људи да остваре приступ информацијама које поседује држава. Идеја да је слобода информисања основа за друга права и слободе изражена је у Резолуцији Генералне скупштине Уједињених Нација 59(1) из 1946. године која проглашава да је „слобода информисања темељно људско право и представља мерило свих других слобода којима су посвећене Уједињене нације“. Постоји пуно доказа да су већи изгледи да ће се овлашћења злоупотребити и људска права кршити у условима тајности него у отвореном политичком окружењу. Отвореност омогућује учинковит надзор од стране парламента и пажљиво праћење од стране медија и будних скупина цивилног друштва, дајући основа за откривање незаконитости и злоупотреба, а чиме се спречава развој културе некажњивости. Демократски приступ националној сигурности обухвата и усваја људска права и слободе“ (Nathan, 2012, стр. 49-53).

Изазов је велики ако претпоставимо и то да људска права и слободе нису статични већ су динамични и прилагођавају се различитим стањима у којима се држава налази. На пример, када је држава у мирнодопском стању тада су и права и слободе њених грађана много шире него што су то у ратним условима или неким ванредним ситуацијама. Држави ће лакше бити да оправда, а грађани ће лакше да прихватају мере које се доносе уколико је држава у стању рата или ванредне ситуације која је изазвана пандемијама, природним непогодама и слично.

Кршење људских права у име безбедности уколико није легитимно и оправдано може довести до критика и санкција од стране међународне

заједнице. Једино спровођење мера које су у складу са међународним правом, уставом државе и владавином права може да осигура баланс између постизања и очувања јавне безбедности и очувања људских права и слобода. Тиме се уједно постиже и стабилност друштва, због њиховог поверења у државне институције.

5.3 Одговорност обавештајних служби

„Да би се адекватно супротставиле најтежим облицима криминалитета, у које неспорно спада и тероризам, обавештајне и безбедносне службе, као што је већ констатовано, прибегавају комбиновању превентивних и репресивних мера. При томе треба нагласити да, сваки пут када постоји могућност, акценат треба ставити на превентивно деловање које подразумева свеобухватно плански осмишљене и организовано предузете мере различитих органа државне власти и самих грађана којима се настоје отклонити или барем смањити директни или индиректни узроци кажњивих понашања“ (Лечић, 2014, стр. 176). „Оно што чини основну разлику између превентивних и репресивних мера су интензитет и степен контроле и правног регулисања, односно законитости њихове примене са становишта доследног поштовања права и слобода грађана“ (Лечић, 2014, стр. 176). Основни задатак обавештајних служби јесте да прикупљају, анализирају и обрађују информације од значаја за националну безбедност и одговорни су за то да се та њихова делатност обавља у складу са прописаним међународним и државним актима у области безбедности. Они раде на заштити државних интереса и превенцији и отклањању претњи као што су тероризам, организовани криминал и слично.

Обављање њихових задатака мора бити у складу са основним људским правима и слободама и не смеју их угрожавати. То се постиже тако што обавештајне службе морају деловати у законским оквирима. „Неспорно је да је развој технологије пружио обавештајним и безбедносним службама могућност за широку примену контролних мера према потенцијалним учиниоцима кривичних дела. Модерна технологија је, поред прислушкивања и тајног снимања телефонских разговора, омогућила и снимање разговора уживо у приватним просторијама, надзор помоћу видео камера, електронску обраду података и њихову глобалну размену. Ипак, применом набројаних метода често се дубоко задире у зону заштићених права и слобода грађана, па су оне ограничене законским прописима“ (Лечић, 2014, стр. 179-180). Законом су дефинисане надлежности и овлашћена обавештајних служби и њихово деловање у оквиру ког се тежи

да се не прелазе границе и не угрожавају приватности грађана. Постоје и независни државни органи (Комисија за контролу служби безбедности, парламент, судска контрола) који су задужени да прате и надзиру рад служби да не прекораче своја овлашћења и не угрозе људска и грађанска права.

„Делотворност безбедносно-обавештајних служби може се, у начелу, оцењивати само на основу информација које објављују њихови цивилни наредбодавци или руководиоци самих тих служби. То се најчешће дешава након што безбедносно-обавештајне службе успешно спрече (пресеку) одређену активност која је у њиховој надлежности“ (Стојановић Г., 2012, стр. 84). Операције које спроводе обавештајне службе морају да буду пропорционалне претњи која угрожава безбедност. Службе безбедности су одговорне за то да поштовање људских права буде присутно у сваком аспект спровођења њихових операција и да гарантују да неће доћи до злоупотреба, као што су неовлашћено прислушкивање или праћење, већ да ће спроводити само нужне мере ради постизања безбедности.

Дакле, закључак је да обавештајне службе имају одговорност да обезбеде националну безбедност без угрожавања људских права. Дужност им је да воде рачуна о томе да не прекораче закон у спровођењу својих акција и не доведу до кршења људских и грађанских права или ограничавања њихових слобода.

„Најочигледнији разлог за забринутост због одговорности је тај што су организације које су затворене за спољну контролу подложније злоупотребама. Као што је Michael Andregg изјавио: „Моћ има тенденцију да корумпира чак и најотвореније системе; тајни системи моћи и људи у њима су посебно подложни томе“. Ово се често истиче као опасност за друштво, али је такође важно и за саму обавештајну организацију.“ (Accountability and Inteligence, pristup 2025.) Одговорност у вези са радом обавештајних служби имају и државни органи који спроводе контролу над њиховим радом. Постоје независне контролне институције које се баве заштитом људских права и приватности грађана и које су надлежне да открију и сузбију потенцијалне злоупотребе обавештајних служби. У нашој земљи имамо Комисију за контролу служби безбедности као независно тело које контролише да ли службе послују у складу са законом, односно са датим им овлашћењима. Ова комисија разматра жалбе грађана и на основу њих може вршити надзор над операцијама које службе спроводе. Парламент такође врши контролу рада служби безбедности и имају овлашћење да траже информације о њиховим активностима. Постоји

такође и судски надзор који је задужен за поштовање права, односно да процени да ли су обавештајне активности (прислушкивање, праћење) у складу са законом и контролишу да у обављању тих активности службе не прекораче своја овлашћења.

Одговорност обавештајних служби и органа који их контролишу јесте у томе да активности служби буду у интересу националне безбедности, али без прекорачења овлашћења и угрожавања основних људских права. У појединим државама, обавештајне агенције делују уз минималну контролу и уско сарађују са политичким структурама, што резултира њиховом злоупотребом у сврхе политичког обрачуна, праћења новинара, активиста и опозиционих актера. То представља озбиљан ризик по демократију и владавину права. У таквом контексту, заштита националне безбедности постаје инструмент који се користи против основних слобода, што је супротно основним вредностима на којима почивају модерна демократска друштва.

6. ЗАКЉУЧАК

Улога обавештајних агенција у превенцији тероризма представља један од кључних аспеката националне безбедности, али истовремено поставља значајне изазове у погледу заштите људских права. С једне стране, обавештајне службе имају задатак да идентификују и спрече терористичке претње, што захтева прикупљање и обраду обавештајних података, као и активно деловање против различитих форма тероризма. С друге стране, ова активност мора бити у складу са основним принципима људских права, као што су право на приватност, слобода изражавања, а такође и право на правду и фер суђење.

Како би се постигла равнотежа између ових двају циљева, потребно је осигурати да обавештајне службе делују у оквиру јасног и транспарентног законског оквира који ограничава њихова овлашћења и чини их одговорним за своје поступке. Законодавство мора бити усмерено ка одржавању високог нивоа безбедности, али тако да не дође до прекорачења и злоупотребе моћи, што би могло угрозити индивидуална права грађана.

Одговарајући механизми надзора, као што су независне контролне комисије, парламентарни надзор и судски систем, играју кључну улогу у осигурању да обавештајне службе не нарушавају људска права у процесу својих операција. Поред тога, етичка свест и стриктно придржавање

међународних стандарда људских права од стране самих агенција имају важну улогу у очувању поверења јавности и одржавању правне државе.

Иако обавештајне службе играју виталну улогу у превенцији тероризма и заштити националне безбедности, њихова делатност мора бити стално подложна пажљивом надзору и усклађивању са основним правима појединца. Балансирање ових интереса није једноставно, али је неопходно за очување демократских принципа и праведног друштва. У будућности, од суштинске важности ће бити континуирани развој правних и институционалних механизма који ће омогућити ефикасно спречавање тероризма, уз поштовање основних људских права.

Баланс између заштите националне безбедности и поштовања људских права остаје изузетно важан изазов у контексту савременог глобалног тероризма. Тероризам је феномен који не само да угрожава сигурност држава, већ и друштвене и људске вредности, што значи да обавештајне службе морају имати алате и ресурсе за брзо и ефикасно деловање. Међутим, док је битно обезбедити безбедност, важност правног оквира који штити личну слободу и приватност није мање важна.

Поред правних и институционалних механизма надзора, важан аспект је и едукација и обука запослених у обавештајним агенцијама о етичким стандардима и људским правима. Чак и када су све правне и институционалне структуре на месту, успех у заштити људских права зависиће од свести и одговорности самих оператера у обавештајним агенцијама.

Даље, међународна сарадња у борби против тероризма представља додатни слој сложености. Међународни стандарди и конвенције требају бити интегрисани у националне законодавне и обавештајне механизме, како би се осигурало да свака држава поступа у складу са глобалним начелима заштите људских права.

У овом контексту, изазови будућности укључују потребу за сталном ревизијом и усавршавањем механизма који уравнотежују безбедност и људска права. Обавештајне службе, као и друге државне институције, морају се стално прилагођавати новим претњама, али истовремено бити свесне последица прекорачења власти у области која се односи на људска права. Проналазак праве равнотеже у овим питањима не само да ће побољшати националну безбедност, већ ће осигурати и одрживо поверење грађана у институције које их штите.

Коначно, само усклађивањем ефикасних стратегија за превенцију тероризма са поштовањем људских права, можемо створити праведно и сигурно друштво које ће бити отпорно на све врсте претњи, а истовремено се придржавати основних демократских принципа.

ЛИТЕРАТУРА

- Accountability and Intelligence preuzeto sa: https://www.brookings.edu/wp-content/uploads/2019/08/9780815737971_ch1.pdf?utm_source
- Ashby Wilson R.** (2005). *Human Rights in the War on Terror*. Cambridge University Press
- Costi A.** (2006). *Review Essay: Human rights in the „War on Terror“*
- Dieter F.** (2007). *Individual and State Responsibility for Intelligence Gathering*. Michigan Journal of International Law, VOL. 28
- Fleck D.** (2007). *Individual and state responsibility for intelligence gathering*, Michigan journal of international law, vol 28/3
- Jenkins M.** (2005). *Intelligence, The international summit on democracy, terrorism and security, confronting terrorism – the club de Madrid serie on democracy and terrorism*, Vol. 2.2
- Johnson, L. K.** (2012). *National Security Intelligence*. Polity Press
- Global Counterterrorism Forum, preuzeto sa: <https://www.thegctf.org/About-us/Background-and-Mission>
- Martin G.** (2016). *Understanding terrorism: Challenges, perspectives, and issues*. SAGE Publications.
- Masferrer A. & Walker C.** (2013). *Counter-Terrorism, Human Rights and the Rule of Law: Crossing Legal Boundaries in Defence of the State*. Edward Elgar Publishing
- Nathan L.** (2012). *Transparentnost, tajnost i nadzor nad obaveštajnim službama, u: Nadzor nad obaveštajnim službama: priručnik*. DCAF Geneva (Ženevski centar za demokratsku kontrolu nad oružanim snagama)
- Omand D.** (2013). *Securing the State: National Security and Secret Intelligence*.
- Roberts B.** (2009). *The Macroeconomic Impacts of the 9/11 Attack: Evidence from Real-Time Forecasting*. Office of Immigration Statistics
- Rosenau W.** (2007). *Liaisons Dangereuses? Transatlantic Intelligence Cooperation and the Global War on Terrorism*, Washington.
- Scarlet Kim, Diana Lee, Asaf Lubin, Paulina Perlin** (2018). preuzeto sa: <https://law.yale.edu/mfia/case-disclosed/newly-disclosed-documents-five-eyes-alliance-and-what-they-tell-us-about-intelligence-sharing>
- Stancanelli E. & Clark A.** (2016). preuzeto sa: <https://cepr.org/voxeu/columns/effects-terrorism-well-being-and-economic-activity>

- Stern Jessica** (2004). *Ekstremni teroristi*. Biblioteka Alexandria
- Wesley Chai** (2020). preuzeto sa : <https://www.techtarget.com/whatis/definition/Five-Eyes-Alliance>
- Accountability and Intelligence** preuzeto sa: https://www.brookings.edu/wp-content/uploads/2019/08/9780815737971_ch1.pdf?utm_source
- UNICEF**, Introducing the Concept of Human Rights, “The Universal Declaration of Human Rights,” pristupljeno u septembru 2025. <https://www.un.org/en/about-us/universal-declaration-of-human-rights>
- Бабић У.** (2023). *Превентивне мере у борби против тероризма*. Мегатренд ревија, Београд
- Бурсаћ Б.** (2020). *Мogućност одговора Европске уније на савремене терористичке претње у оквиру: Политичка ревија часопис за политикологију, комунологију и примењену политику број 03/2020*. Институт за политичке студије Београд
- Вермезовић Л. Т.** (2016). *Заштита права на приватност као друштвени императив дигиталног доба. Колико смо рањиви?* Правни факултет универзитета у Београду
- Гајин С.** (2011). *Људска права*. Правни факултет Унион
- Глушац Л.** (2023). *Развој концепта националних институција за људска права: од Женевских смерница до Париских принципа*. Међународна политика бр. 1188 Београд
- Глушац Л.** (2016). *Развој националних институција за људска права, у Стојановић Ђ. & Лишанин М. Србија и институционални модели јавних политика: проблеми и перспективе*. Институт за политичке студије, Београд
- Драгаш О.** (2009). *Савремена обавештајно-безбедносна заједница – утопија или реалност*. Београд
- Драгишић З.** (2020). *Систем националне безбедности Србије*. Универзитет у Београду Факултет безбедности.
- Европска конвенција о људским правима и основним слободама** (1950)
- Јанковић Д.** (2010). *Међународни стандарди у борби против тероризма*. Научни рад
- Кеча Р.** (2012). *Тероризам – глобална безбедносна претња*. Бања Лука
- Консолидовани оквир ОСЦЕ за борбу против тероризма**, доступно на: <https://www.osce.org/files/f/documents/2/b/119226.pdf>

- Корљан Е.** (2012). *Европска конвенција о људским правима и право на живот*. Универзитет у Београду, Правни факултет.
- Крстић М.** (2016). *Улога обавештајног фактора у борби против тероризма*. Министарство унутрашњих послова, Полицијска управа Шабач
- Лечић Б.** (2014). *Европски модели организације и надлежности служби безбедности у сузбијању тероризма*. Универзитет у Новом Саду Правни факултет
- Лозанчић Д.** (2020). *Увиди и поуке научени из реформи обавештајних служби у Хрватској*. Geneva Centre for Security Sector Governance (DCAF)
- Лукић Т.** (2006). *Борба против тероризма на нивоу Европске уније и међународне сарадње*, Нови Сад
- Мијалковић С.** (2010). *Обавештајне структуре терористичких и криминалних организација*. Криминалистичко-полицијска академија, Београд
- Мијалковић С.** (2011). *Обавештајно-безбедносне службе и национална безбедност*. Теоријско стручни часопис „БЕЗБЕДНОСТ“. Криминалистичко-полицијска академија Београд, Београд
- Мијалковски М.** (2007). *Противтерористичка превенција државе*. Изворни научни рад
- Мијалковски М. & Конатар В.** (2012). *Тероризам и обавештајна моћ државе*. Thermal science
- Милошевић М.** (1988). *Тероризам као кривичноправна категорија*. Безбедност бр. 4/1988
- Национална стратегија за борбу против прања новца и финансирања тероризма**, Службени гласник РС, бр. 89/08.
- Национална стратегија за спречавање и борбу против тероризма** (2017-2021)
- Ненадовић М.** (2013). *Психијатријска помоћ и психосоцијална подршка људима у ванредним ситуацијама*. Косовска Митровица: Медицински факултет.
- Николић Ј.** (2015). *ОЕБС и савремени безбедносни изазови*. Збирка есеја, преузето са: https://www.osce.org/files/f/documents/b/f/216971.pdf?utm_source
- Обрадовић С.** (2011). *Естетика тероризма као медијски феномен*. ЦМ Комуникација и медији 20:137-143.

- Пауновић М., Кривокапић Б., Крстић И.** (2014). *Међународна људска права*. Правни факултет Београд
- Петковић И.** (2018). *Обавештајно-безбедносни систем у борби против тероризма*, Универзитет у Београду Факултет безбедности
- Поповић И.** (2015). *Обавештајни рад као метод одбране од тероризма*. Факултет безбедности
- Путник Н.** (2012). *Кибер ратовање – нови облик савремених друштвених конфликта*. Факултет безбедности Београд
- Рајковић Н.** (2013). *Савремени мотиви за извршење самоубилачких терористичких аката*. Универзитет у Београду
- Савић А.** (1998). *Основи државне безбедности*. ВШУП Београд
- Савић А.** (2009). *Обавештајно-безбедносне службе*. Академија за дипломатију и безбедност, Београд
- Симовски Д.** (2017). *Повезаност тероризма и организованог криминала и начина њиховог сузбијања*. Универзитет у Београду Ректорат
- Спајић И. & Стефановић Н.** (2020). *Парадигма угрожавања људских права и слобода услед ванредног стања*. Правни факултет за привреду и правосуђе Нови Сад
- Стајић Љ.** (2010). *Основи система безбедности*. Правни факултет Нови Сад
- Стајић Љ. & Мирковић В.** (2021). *Нова улога тероризма данас*. Оригинални научни рад
- Старчевић А.** (2012). *Биотероризам и биолошко оружје*. Универзитет у Београду
- Стевановић Д. Јелена** (2017). *Обавештајне службе и превенција терористичких напада у Републици Србији*. Универзитет у Београду Факултет безбедности
- Стојановић А.** (2022). преузето са:
<https://www.cibezbednost.com/nacionalna-bezbednost/kako-funkcionisu-obavestajne-i-bezbednosne-sluzbe/>
- Стојановић Гајић С.** (2012). *Индекс реформисаности сектора безбедности као алатка за мерење напретка демократизације*. Годишњак реформе сектора безбедности у Србији
- Стратегија националне безбедности Републике Србије** (2011)
- Тодоровић М.** (2021). *Настанак, еволуција и класификација људских права*. Преузето са: <https://lawofficeminic.wixsite.com/mysite/post/nastanak-evolucionija-i-klasifikacija-ljudskih-prava>

- Тодоровић Н., Врачевић М., Ric Rihter, Л. Богдановић, Н. Милићевић
Калашић А., Милорадовић, С. и Јанковић Б. (2018).** *Психосоцијална
подршка у несрећама – Приручник за професионалце и волонтере Црвеног
крста Србије.* Београд: Црвени крст Србије. Преузето са:
<https://www.redcross.org.rs/media/4020/e-prirucnik.pdf>
- Ћирић А. (2021).** *Психосоцијална подршка у ванредним ситуацијама.*
Универзитет у Београду Факултет безбедности